Mequinensa i Ainielle: pobles literaris i fantasmes. Història de dues desaparicions

La desaparició dels pobles de Mequinensa i Ainielle a través de l'anàlisi de* Camí de sirga*, de Jesús Moncada, i de* La lluvia amarilla*, de Julio Llamazares

Autora: Gemma Saura Romo
Consultora: Rebeca Martín López
Professor responsable: Joan Campàs Montaner

TFC Art i literatura en el seu context social i cultural
Universitat Oberta de Catalunya (UOC): gener 2013

Índex

1 Introducció i metodologia 3
2 Com van desaparèixer els pobles en la realitat? 5
2.1 Mequinensa: un poble ofegat 5
2.2 Ainielle, un poble en oferta 8
3 Com van desaparèixer els pobles en la ficció? Anàlisi literari de *La lluvia amarilla* i *Camí de Sirga* 12
3.1 Esplendor / primavera 12
3.1.1 L'eclosió mequinensana 12
3.1.2 Una primavera boirosa 15
3.2 Ocàs / tardor 16
3.2.1 Un Ebre tardoral 16
3.2.2 Una agonia llarga i groga 22
3.3 Caiguda / hivern 27
3.3.1 La vila ofegada 27
3.3.2 L'abandonament o «La noche queda para quien es» 30
4 Del poble al mite (el paper de la memòria) 38
5 Conclusions 47
6 Bibliografia 49

1 Introducció i metodologia

La memòria és persistent i obstinada. És igual que la soga que el protagonista de *La lluvia amarilla* troba estesa al carrer un cop la neu s'ha fos. En alguns casos ens amenaça i, en d'altres, ens endolceix el moment. Però sempre hi és.

Els homes i les circumstàncies, moltes vegades encoratjades per ells mateixos, també són persistents i obstinades. Anihilen i assolen amb una tossuderia malaltissa i pretenen que el desmemoriament acabi de fer la feina bruta. Però no comprenen que la memòria és persistent i obstinada.

No és aquest un treball centrat exclusivament en la memòria, però sí que està present en cadascuna de les paraules que hi apareixen. La nostra pretensió és agermanar dos autors, Jesús Moncada i Julio Llamazares, i dues obres, *Camí de sirga* i *La lluvia amarilla*, que amb una escriptura pertinaç construeixen el relat de Mequinensa i d'Ainielle, respectivament. I amb la tenacitat de la memòria, aixequen la veu d'uns testimonis imaginats, però versemblants. Gents desarrelades i impotents. Gents que lluiten, al mateix temps, contra una realitat implacable i contra l'obstinació dels fantasmes. Persones a les quals, amb una dignitat gastada, els hi sagnen les ungles de tant aferrar-se al seu indret.

Ambdós autors reten un homenatge compromès a totes aquelles gents que han forjat la seva vida en un lloc: a les que s'hi han quedat, a les que han marxat i a les que hi han mort. L'afany del vent que embruta de pols els personatges benestants de Mequinensa i la pluja constant de fulles grogues dels pollancres d'Ainielle, tot i parlar-nos de decadència i podridura, ens arrenquen el fibló del desmemoriament i ens recorden que allà, alguna vegada, on ara hi ha silenci, un tràfec de persones i paraules ho inundava tot.

En aquest treball intentarem mostrar com Ainielle i Mequinensa mantenen un vincle molt sòlid a nivell literari. En un pla històric, que també analitzarem, són la representació, quasi estàndard, de dos pobles abandonats i, com a tal, les seves històries difereixen poc entre elles (només ho fan les circumstàncies de l'abandonament). Però en un pla literari, comparteixen les arrels que s'interrelacionen en molts punts i se separen en d'altres, com en un rizoma. A partir de l'anàlisi literari dels textos, treballarem com plantegen la desaparició d'aquests pobles, quin paper representen cadascun d'ells en les obres i si podem afirmar que es personifiquen i s'erigeixen en mites impossibles d'esborrar de les memòries dels lectors.

Per a fer-ho, en primer lloc, i sota l'epígraf de *Com van desaparèixer els pobles en la realitat?*, farem un repàs de la història real de Mequinensa i d'Ainielle, centrant-nos en

aquells fets que van dur a aquestes dues localitats cap a la seva extinció. Aquesta explicació permetrà una major comprensió d'esdeveniments que constitueixen el marc contextual de les històries de ficció i que no són explicats amb detall en cap de les dues obres.

En segon lloc, i seguint el mateix procés que en el punt anterior, estudiarem com van desaparèixer els dos pobles en el pla literari; com Jesús Moncada i Julio Llamazares els condueixen i acompanyen cap a la seva mort. En aquest apartat, *Com van desaparèixer els pobles en la ficció? Anàlisi literari de* Camí de Sirga *i de* La lluvia amarilla, que constitueix el gruix del treball, durem a terme l'anàlisi literari de les dues obres i observarem com els fets literaris es van entortolligant per formar un gresol d'històries al voltant d'una base real.

En aquesta part del treball, la història de Mequinensa i d'Ainielle està trossejada perquè pugui respondre a les tres grans etapes del cicle vital: l'esplendor, l'ocàs i la caiguda, que hem fet coincidir amb tres estacions de l'any (primavera, tardor i hivern, respectivament) per agermanar-nos amb les constants referències a l'entorn natural que apareixen als dos llibres. L'objectiu és explicar, punt per punt, l'evolució d'ambdós pobles fins que assoleixen el seu anihilament, moment en el qual la història real i el relat literari convergeixen.

En l'apartat 3, els fets es presenten ordenats cronològicament, trencant l'estructura temporal de les dues obres estudiades, que no és lineal, per tal de reconstruir els esdeveniments i les històries més importants de cada llibre. Per exemple, la història de la Carlota de Torres, un dels personatges protagonistes de *Camí de sirga*, és explicada en tres fases, seguint l'estructura ja esmentada del cicle vital: la seva etapa de riquesa i d'amors (esplendor), l'inici de la davallada quan el poble s'està desmantellant (ocàs) i quan mor incapaç de suportar la visió de la casa familiar buida (caiguda). A cada història li hem atribuït un número, així que el lector pot escollir: llegir tota l'esplendor, després l'ocàs i, finalment, la caiguda, o, com si d'un llibre «Tria la teva aventura» es tractés, pot començar a llegir el número 1, seguir pel 4 i acabar pel 2.

Per a aquesta reconstrucció, hem emprat fragments de *Camí de sirga* i de *La lluvia amarilla* profusament. La seva presència no només es justifica per fer la lectura més amena, sinó també perquè són necessaris per a teixir cadascuna de les històries. Cal esmentar que les cites del llibre de Llamazares estan transcrites en castellà, la seva llengua original. Això és així perquè a Catalunya tothom entén el castellà i, sobretot, perquè val la pena gaudir de la prosa poètica tan peculiar de l'autor lleonès, que perdria força amb la traducció.

A continuació, a *Del poble al mite (el paper de la memòria)*, buscarem —si n'hi ha— els elements mitològics presents en ambdues obres per tal de justificar el pas de la concreció

(Mequinensa i Ainielle com a pobles) a la universalització (Mequinensa i Ainielle com a mites, com a records d'un món perdut); el pas de la realitat al mite. Ens centrarem en la vessant del mite que té com a pretensió explicar quelcom a partir de la memòria i del record, dues paraules clau en les obres estudiades de Moncada i Llamazares.

Per acabar, a la conclusió determinarem si hem acomplert l'objectiu marcat i, finalment, inclourem la bibliografia que ens ha permès embastar tota l'estructura d'aquest treball.

A partir d'aquest moment de la lectura, els títols dels llibres apareixeran abreviats de la següent manera: Cds (*Camí de sirga*) i Llla (*La lluvia amarilla*).

2 Com van desaparèixer els pobles en la realitat?

2.1 Mequinensa: un poble ofegat

Aquesta és la història d'una desaparició sota les aigües i d'un ressorgiment llargament esperat.

Lo Poble, tal com anomenaven els mequinensans Mequinensa, era una població molt antiga. Juli Cèsar la citava en les seves cròniques amb el nom d'Octogesa, que vol dir *vuitena*. L'església, molt més actual, era del segle XIX, i el castell, que va ser construït pels àrabs, després de passar per diferents mans, el 1969 va albergar els enginyers i els caps de la construcció de la presa de Mequinensa. Però per arribar a aquest punt, manca molta història per explicar.

Mequinensa, que abans de formar part de la província de Saragossa pertanyia a Osca, era un poble d'aproximadament 3 500 habitants. Estava situat en una vall, en la confluència de dos rius molt importants, l'Ebre i el Segre, i el castell presidia l'entorn des de dalt d'una penya. Les muntanyes, anys enrere repletes de vegetació, s'exposaven pelades després que Mequinensa es convertís en un poble miner, principalment per satisfer les necessitats militars de l'època. En el zenit de la producció minera, hi havia disset mines en funcionament. En els carrers plens de replecs i d'ombres protectores, la majoria de les cases constaven d'una part de baix que era un corral o una cotxera i un pis o pisos superiors, que més endavant es van dividir en diferents vivendes.

La vella Mequinensa va topar de ple amb la febre constructora de preses per part de Franco. En un article de La Vanguardia de 2 de juliol de 1959 queda constància de que el dictador, en un dia, va inaugurar quatre centrals hidroelèctriques! La seva idea era seguir amb la

tasca encetada feia 20 anys d'aprofitament del curs del riu Ribagorçana; és per això que ara era el torn de Mequinensa:

> Las aguas fluviales que la rodean [a Mequinensa] como lugar de confluencia del Ebro y del Segre que la ciñen tras haber recibido el tributo del caudal del Cinca, van a quedar embalsadas para formar el colosal pantano que se llamará de Mequinenza, creando un enorme potencial energético a cambio, eso sí, de la desaparición bajo las aguas de un sector importante de la población, de cota más baja, amputación con creces compensada por la reconstrucción de aquella parte urbana de la villa que haya de ser anegada y el auge consecutivo a la plusvalía generada por los nuevos horizontes del progreso industrial y agrícola de fecunda perspectiva (Robert 1959: 5).

L'any 1954, dues empreses elèctriques van presentar als organismes corresponents dos projectes per aprofitar el cabdal de l'Ebre amb un pressupost força alt. Com que aquestes dues propostes diferien molt entre elles, l'Instituto Nacional de Indústria va cercar col·laboradors pel seu compte. Un d'ells era l'ENHER (Empresa Nacional Hidroeléctrica del Ribagorzana), actual Endesa, que també va elaborar dos projectes, i tant l'un com l'altre implicaven l'ofegament de Mequinensa. La concessió a l'ENHER se li va atorgar el 1955. Es tractava d'una concessió d'aprofitament d'un tram del riu Ebre, entre Escatrón i Flix, on es construirien dues preses: Mequinensa i Riba-roja. Les obres s'efectuarien sota la direcció de Victoriano Muñoz Homs que, juntament amb el seu equip, tenia una dilatada experiència en la construcció de preses. En l'acord es feia referència al compromís de l'empresa constructora de construir una nova població, principalment amb els seus diners, els de les expropiacions i amb l'ajuda de l'Instituto Nacional de Colonización, un organisme que depenia del Ministeri d'Agricultura i que, a grans trets, s'encarregava de dotar d'infraestructures les noves terres sorgides, sobretot, en les conques dels grans rius.

Les obres van començar pels volts de 1957. La previsió era acabar la presa el 1961, data que, com veurem, no es va complir. Per a una construcció tan colossal va ser necessària la presència de molts obrers. Mequinensa es va omplir de forasters, als que anomenaven *pantaners* —i a les seves dones, *pantaneres*—. A part dels obrers, s'hi van sumar enginyers, arquitectes tècnics, funcionaris, etc. Entre censats i no censats, la població de Mequinensa superava els 6 000 habitants. De fet, molts dels autòctons havien marxat amb anterioritat quan la producció de lignit havia patit una davallada considerable i també després que s'anunciés la construcció del pantà.

La majoria de treballadors va assentar-se a la carretera de Lleida, lleugerament apartats del poble, mentre que els enginyers i caps d'obra ho van fer al castell:

> Actualmente residen en el castillo los ingenieros y dirigentes de la construcción de la presa. La puerta está cerrada y un hombre, con gorra de guarda jurado, la custodia. El pueblo, como antaño, continúa desde abajo, mirando hacia la fortaleza, sin implorar la clemencia del castellano.

> Algo apartado de la villa, junto a la carretera de Lérida, se encuentra, esparcido, el poblado para empleados y obreros de la empresa del pantano. Es un conjunto alegre, limpio, blanco y soleado, con mucho jardincillo y flores, pero impersonal, sin alma, geométrico y sin calor; parece un campamento militar, que se podrá levantar en una noche y el prado volverá a ser prado, verde y húmedo, donde pacerá el ganado y dormirá el pastor bajo un chopo. «Aquí todo el mundo habla en catalán», me decía un abuelo que no ha estado nunca en Barcelona; «la gente del pantano ha llegado de otras tierras» (Bayerri 1969: 28).

El juny de 1959, l'ENHER va publicar el llibre *Mequinenza y su castillo*, escrit per Joan Vallès i Pujals, conseller de l'empresa hidroelèctrica. En aquest llibre s'explicava la història de la vila i del seu castell. A més, l'ENHER, en sis mesos, es va encarregar de reconstruir el que quedava del castell, que estava en runes, per tal de, com comentàvem en paràgrafs anteriors, donar allotjament a part del personal de l'obra. Fins i tot, aquest mateix any, Franco i la seva dona hi van passar una nit. Tots aquests esforços de construcció i de comunicació anaven destinats a congraciar-se amb la població de Mequinensa, per tal que no veiessin amb massa mals ulls la construcció que els hi enfonsaria Lo Poble.

Però mentrestant, Mequinensa esperava impotent el seu futur. Des de l'inici de les obres, faltaven anys de lluita per tal que els mequinensans veiessin el nou poble acabat. De moment, les cases mostraven avergonyides els números que els hi havien pintat, els quals indicaven on arribaria el nivell de l'aigua. La part baixa de la població seria ofegada, part que era, precisament, la que concentrava la vida ciutadana (ajuntament, església, escoles, comerços, etc.) i productiva (conreus de secà i mines).

El 1965 es va embassar per primer cop l'embassament de Mequinensa, altrament conegut com el *mar d'Aragó*, i van sorgir els primer problemes. Es parlava de filtracions, moviments de terres i d'altres errors que comprometien la seguretat. Tot i que n'hi va haver vàries, la fuga més important es va produir el 1967. Paral·lelament, des de Saragossa s'anava construint, de moment sobre el paper, la nova Mequinesa, però l'alcalde de la vila, Santiago Rodés Caballé, no estava d'acord amb les propostes que arribaven de la capital. Si els vilatans s'havien de traslladar i abandonar la vila on havien enterrat els seus familiars, com a mínim, reclamava mantenir el teixit productiu per tal que els mequinensans poguessin seguir vivint del seu treball.

Una de les peticions més importants per part del que era l'alcalde del poble era acollir-se a la Llei d'Expropiació. Aquesta llei determinava que si una finca o conjunt econòmic s'expropiava, es podia sol·licitar l'expropiació de la totalitat. Des de Mequinensa s'argumentava que quasi la meitat del poble s'inundaria, així que la llei podia ser aplicada. En total, es calculava que la despesa de l'ENHER ascendia a 800 milions de pessetes, però l'empresa hidroelèctrica no estava disposada a gastar-se aquesta quantitat. Per a evitar-ho van rebaixar el nivell de la cota d'aigua de 73 a 69; així, Mequinensa *només* es veuria afectada en un 40% i no es podria acollir a la Llei d'Expropiació. La intenció de l'empresa

era retornar a la cota inicial però, amb aquestes ambigüitats, pretenia desmoralitzar la població mequinensana per tal que prenguessin una decisió per donar per tancat el procés.

El cansament de la població —ja hem esmentat que portaven molts anys de lluita— unit a les contínues fugues de la presa, van fer que les reclamacions dels mequinensans anessin en augment a través de manifestacions pacífiques que demanaven la construcció immediata de la nova Mequinensa. El 1969, la Comisaría de Aguas del Ebro recollia informació i feia valoracions d'immobles, edificacions i propietats. Els organismes sindicals (400 veïns de Mequinensa en formaven part) van promoure la construcció del poble. Després d'un llarg estira-i-arronsa, els últims veïns que mancaven per instal·lar-se a la nova vila ho van fer el 1974, a les seves cases en propietat en uns carrers sense nom. No tots ho van fer: com hem dit anteriorment, alguns mequinensans van optar per marxar a l'estranger o a d'altres localitats de la geografia espanyola.

Mequinensa va quedar enfonsada sota les aigües d'un embassament amb una capacitat d'aproximadament 1 500 hectòmetres cúbics d'aigua i una longitud de 110 kilòmetres fins a la localitat d'Escatrón.

En aquell moment, les tres centrals hidroelèctriques d'aquest tram de l'Ebre, Mequinensa, Riba-roja i Flix, produïen un terç del consum elèctric de Catalunya. Actualment, considerem que amb l'auge de l'energia nuclear, aquest tipus de centrals hidroelèctriques han quedat relegades en els últims llocs de la producció energètica. Només cal comparar la potència que pot donar la presa de Mequinensa, 324 MW, amb la de, per exemple, la central nuclear d'Ascó, que és de més de 2000 MW. Naturalment, és absurd afirmar que potser no caldria haver construït aquest embassament, i molts d'altres, principalment perquè no té sentit pensar en allò que podria o no haver succeït, però sí que és colpidor observar amb les dades al davant per quina quantitat gairebé irrisòria de potència es va enfonsar Mequinensa.

I no només Mequinensa. Serveixin aquestes línies per a recordar Faió, un poblet de 1 620 habitants proper a Mequinensa i que va patir la mateixa sort que aquesta: va quedar enfonsat sota l'embassament, sota el presumptuós mar d'Aragó, i va reviure en casetes impersonals per no patir mai més els embats de les aigües.

2.2 Ainielle, un poble en oferta

Aguinielli, Aginello, Ainiello, Anyiello, Ayniello, Aynielle i Ainielle. Aquesta és l'evolució toponímica d'Ainielle, citat per primer cop l'any 1062. L'arrel del seu nom, *ain-*, que en basc

vol dir *alçada*, ens dóna una pista evident: el poble està situat a 1 355 metres d'alçada. Forma part del municipi de Biescas (província d'Osca) i de la comarca de l'Alto Gállego.

Les seves cases, bordes, casetes i pallers han estat el testimoni pacient del transcórrer de molts segles. Com hem dit en el paràgraf anterior, es té coneixement de l'existència d'Ainielle ja al segle XI perquè, pel que sembla, era una terra fèrtil que va acollir molta gent. Posteriorment, documents d'èpoques pretèrites han explicat alguns dels esdeveniments que van afectar aquest petit poble com, per exemple, els diferents bisbats als quals va pertànyer, els impostos que pagava per les campanyes dels reis de torn i per la construcció d'edificis religiosos, el nom d'alguns pobladors, la concessió de terres, etc. Uns anys abans de la seva venda, el 1941, hi vivien 53 habitants agrupats en set cases. És a partir d'aquest moment, d'aquest instant en la vida d'Ainielle, quan comença la història de la seva desaparició.

Ainielle va ser venut l'any 1956 a Patrimonio Forestal del Estado, però els tràmits de l'operació es van eixamplar abans i després d'aquesta data. La primera proposta de compra va ser feta l'any 1945. L'economia franquista era autàrquica i encara faltava temps per a que es produís l'eclosió industrial. Els habitants d'Ainielle no se sentien atrets per la ciutat, perquè encara no els hi podia prometre, com sí ho va fer més endavant, la prosperitat, però la guerra en aquestes contrades havia estat molt agra i ells havien perdut les forces. Patrimonio Forestal va suposar una alenada d'aire fresc: es farien obres als pobles venuts i la gent se n'aniria a viure als pobles nous, garantia d'una nova vida. L'èxit d'aquesta proposta va ser total: entre 1956 i 1961, 31 pobles van ser venuts.

L'objectiu de l'Administració era doble: en primer lloc, es duria a terme la repoblació de matollar per evitar l'erosió que provocaven les aigües del barranc d'Oliván i, en segon lloc, s'adquiririen un nombre determinat d'hectàrees destinades a l'explotació agrícola i ramadera.

L'intermediari entre Ainielle i l'organisme estatal va ser Gabriel Villacampa de Susín, descendent de vells infançons (nobles aragonesos) propietaris de Casa Mallau. Aquesta persona tenia contactes dins de l'Administració, a Saragossa, i va enviar la proposta de venda el febrer de 1945. Aquesta proposta contenia un paquet amb quatre pobles de la conca del riu Gállego: Susín, Casbas, Berbusa i Ainielle. Oliván, que estava a la desembocadura del riu, en quedava fora. En un primer moment, Patrimoni Forestal va considerar que les demandes econòmiques dels habitants d'Ainielle eren desmesurades (reclamaven 3 000 000 de pessetes), però l'interès de l'Administració no va decréixer, tal com es demostra amb els estudis posteriors realitzats per la Sexta División Hidrológico-Forestal, que formava part de l'Administració Forestal de Aragón.

A partir d'aquell moment, des de les altes instàncies ja no es parlava del poble d'Ainielle, sinó de la finca Ainielle. I com a tal, es va haver de valorar. Aquesta tasca la va dur a terme l'enginyer Miguel Navarro Garnica, present en la compravenda de principi a fi. Segons Enrique Satué, autor d'*Ainielle. La memoria amarilla*, Navarro Garnica, a través de les seves actuacions, va demostrar ser un home honest:

> Aquel técnico que dirigió —tuteló paternalmente, diría yo— todo el largo proceso de la compraventa (1945-1960), contraviniendo una vez más el corpus legendario que rodea a los pueblos abandonados, era un buen hombre. Se ve a lo largo de la amplia documentación y, sobre todo, cuando la superioridad le ordena que revise a la baja la cantidad a pagar a los vecinos (Satué 2003: 95).

L'enginyer va basar la seva valoració d'Ainielle en quatre vessants: estat legal, natural, forestal i econòmic. En aquest últim punt, Navarro Garnica va destacar les dures condicions de vida dels habitants i el poc rendiment que els hi donava la terra. Per aquesta raó, va considerar necessària una justa remuneració per a ells de manera que poguessin comprar terres allà on anessin:

> Ya se acusa en dicho libro la pobreza de labor y que el ganado es su principal medio de vida y éste escaso. El vecindario, que está constituido por los oferentes de la finca, desea la emigración de estas tierra [sic] a 'tierras bajas' donde el trabajo humano se halle mejor remunerado. En las circunstancias en que viven, la vida es muy dura, privados de médico, sacerdote, de las comodidades de las comunicaciones. En invierno han de permanecer dos o tres meses en paro forzoso por nieves y fríos. No tienen maderas para explotar. El transporte de 100 kilos de patatas a Biescas, a lomo de caballería, absorbe íntegramente, no sólo la ganancia de su cultivo, sino el valor íntegro de ellas, por lo cual no pueden exportar ningún producto agrícola. Todo ello hace que deseen, con la venta de sus tierras, lograr numerario suficiente para adquirir fincas agrícolas en otras regiones (Satué 2003: 391).

El preu de la venda, tenint en compte la dificultat que suposava la no-existència de títols de la propietat, fet que feia molt difícil la taxació —es va haver de buscar un sistema de quantificació alternatiu suficientment equitatiu—, va ser de 840 000 pessetes i es va decidir a Saragossa el 16 de novembre de 1949. S'excloïen l'església i l'escola perquè no pertanyien als veïns; la primera forma part del bisbat de Jaca, i la segona, del municipi de Biescas. Un any més tard es va modificar la valoració i es va establir en 674 097 pessetes però, sense que se'n sàpiguen les raons, finalment es va pagar la quantitat inicial.

Malgrat tot, els tràmits encara es van allargar més. La gent d'Ainielle estava indecisa i temia abandonar el seu poble. La Sexta Brigada Hidrológico-Forestal, amb una actitud molt pragmàtica, expressava la seva voluntat de no esperar i expropiar el poble, mentre que Patrimonio Forestal seguia apostant per la compravenda. Al final, per por a que l'Administració perdés l'interès, ja que començava a mostrar símptomes d'impaciència, Ainielle, representada per Justo Azón, va dir que sí el 1951. La raó que van esgrimir per la seva tardança va ser que, segons ells, estaven esperant què feien d'altres pobles que es trobaven en la mateixa tessitura.

Ara bé, les escriptures no es van signar fins el 20 de desembre de 1956. Els venedors i els compradors, representats pel cap de la Sexta División Hidrológico-Forestal, José María Ayerbe y Vallés, es van trobar al despatx del notari David Mainar Pérez. El preu més alt (137 271 pessetes) es va pagar a Casa Juan Antonio. La resta es va repartir quasi equitativament. Algunes cases van rebre els seus diners al moment, mentre que la majoria d'elles es van haver d'esperar. Totes les indemnitzacions es van acabar de pagar el 1960 i les poques famílies que quedaven en el poble van emprendre el seu camí a llom dels cavalls que transportaven tots els seus béns. Els antics habitants d'aquest poble venut es van dirigir, sobretot, a Sabiñánigo, Monzón i Ontinar i, en menor mesura, a Biescas, Sodeto, Javierre, Curbe, Sorripas i Lalueza. Ainielle, el 1961, ja era un poble abandonat.

Des de llavors, Ainielle va patir alguns saquejos. A finals de 1970 van començar i a les acaballes de la dècada dels vuitanta quasi ja no quedaven objectes al poble. Durant els anys noranta els robatoris van remuntar, però en aquests casos es tractava de furts de fragments de l'arquitectura popular. No va ser fins a la creació del museu etnològic de Sabiñánigo, de mans de l'associació Amigos del Serrablo[1], quan la situació es va poder reconduir.

Actualment, d'Ainielle en queda el molí i l'església (l'escola, que també es mantenia dempeus, es va cremar). Des de l'aparició de *La lluvia amarilla* el 1988 i del fenomen editorial que va suposar, la gent va encetar un pelegrinatge al poble abandonat. El 23 d'abril del mateix any s'hi va fer una presentació simbòlica del llibre de Llamazares. El romiatge va començar poc després.

Enrique Satué es va preguntar quin tipus de visitants emprenien un viatge per veure les runes d'Ainielle. Per a fer-ho, va col·locar un llibre de visites per saber quanta gent s'acostava al poble i per quina raó ho feia. En un primer moment, el llibre es va emplaçar a l'escola però, després de l'incendi, es va situar a l'església.

De les impressions que en deixaven els visitants en va extreure moltes conclusions. Va identificar nou blocs de visitants, entre els quals destaquen els següents: els que se senten atrets per la novel·la *La lluvia amarilla*; els amants de la natura, el senderisme i els pobles deshabitats; els antics habitants o descendents d'antics habitants; els portadors de filiacions nacionalistes aragoneses; els alumnes d'institut, o els detractors del fenomen del pelegrinatge i també de la novel·la. De fons, plana la preocupació per la despoblació creixent de molts pobles de la zona.

1 L'associació Amigos del Serrablo | Asociación cultural de Sabiñánigo té una pàgina web amb força informació d'aquesta zona: http://www.serrablo.org/

Aproximadament, uns 8 000 visitants anuals trepitgen les restes d'Ainielle i alguns d'ells expressen els seus sentiments cercant un forat entre els grafits de les parets de l'església i del molí per escriure els seus exvots. Els sentiments expressats són molt variats i, en alguns casos, sorprenents. Hi ha gent que ha idealitzat el poble i d'altres que se'n riuen d'aquesta idealització i del seu romanticisme empallegós. Ha emanat el retorn a allò rural i l'afirmació de la vacuïtat i el desencís urbà, com també s'han testimoniat sentiments cristians i precristians. Com es veu, el mostrari de testimonis és essencialment eclèctic.

Al centre d'aquesta voràgine, els vells habitants d'Ainielle i els descendents d'antigues famílies es retroben al poble un cop a l'any per a fer-hi una missa. Aquesta trobada es va iniciar el 1955, per iniciativa del mateix Satué. En els anys següents l'afluència de gent ha anat disminuint, sobretot per l'envelliment i la mort d'alguns dels seus membres (l'accés en cotxe és quasi impossible). Segons l'autor: «Tal vez sea esta circunstancia, la ausencia hasta la fecha de intereses materiales, lo que ha dado al reencuentro un sabor prístino, ecológico y espiritual (si no se quiere decir cristiano)» (Satué 2003: 302). I afegeix que en aquestes celebracions anuals:

> están presentes las viejas casas, el recuerdo a los antepasados simbolizado en simples cartulinas dobladas, a modo de tejado, con el nombre de cada una de ellas: *O Rufo*, Ambrosio, Usieto, Escartino, Juan, Franco... No faltan tampoco las velas encendidas por un representante de cada una de ellas, ni la torta y el vino después de la misa, la vieja fiesta de la *caridad* que antaño celebraba toda la montaña y Ainielle de un modo especial; ni la colecta para el Tercer Mundo, que no se vive como una parte de la llamada, malintencionadamente muchas veces, moda solidaria, sino como una fórmula sencilla y digna de decir que Ainielle vive, o al menos, de que crea vida (Satué 2003: 304).

3 Com van desaparèixer els pobles en la ficció? Anàlisi literari de La lluvia amarilla i Camí de Sirga

3.1 Esplendor / primavera

3.1.1 L'eclosió mequinensana

1) Com qui recorda amb voluptat el rostre i la forma de la dona una vegada estimada, el narrador de Cds ens parla de la fesomia tortuosa —i, per tant, difícil d'imitar— de l'antiga vila de Mequinensa: les «textures aspres de les cases arraulides al vessant de la serra dominada pel castell. A la claror del dia, sempre li costa penetrar en el garbuix de carrers i carrerons» (Moncada 2006: 12), les «angostors i giragonses de la vila medieval» (Moncada 2006: 66) o els «barrancs pels quals la serra del Castell aviava a l'Ebre les aigües de les pluges» (Moncada 2006: 141).

L'antiga vila presencia l'eclosió de l'extracció de lignit durant la Primera Guerra Mundial i també durant la Segona. Els conflictes bèl·lics s'alimenten de lignit i Mequinensa els n'ofereix en grans quantitats. Els llaüts transporten el material en un tràfec incansable riu amunt i riu avall. La petja del lignit és inesborrable:

> La població havia viscut prop d'un segle entre mines de lignit i la pols del carbó se li havia adherit igual que una pell d'ombra; els edificis, on les emblanquinades resultaven efímeres, la gent, fins i tot els rius, sempre solcats per vaixells negres i amb les entranyes enfosquides pel carbó perdut en els naufragis, semblaven haver agafat la mateixa pàtina (Moncada 2006: 12).

La majoria de vilatans viu d'aquest recurs i és tal la necessitat que en tenen que, secretament, desitgen que la Primera Guerra Mundial no s'acabi mai, ja que «donava una embranzida increïble [a les mines]» (Moncada 2006: 54). Quan la Primera Guerra Mundial finalitza, el desig quasi pervers dels minaires i dels propietaris de les mines es fa realitat i la Segona Guerra Mundial esclata vigorosa i afamada.

2) Les mines del poble tenen dos propietaris: la vídua Salleres i els Torres i Camps. En Jaume de Torres és un home d'èxit: els negocis li somriuen i cap dona s'escapa de les seves envestides. L'home decideix plasmar la seva esplendor en un quadre, que pinta l'Aleix de Segarra, membre d'una família benestant fortament inclinat a la bohèmia. La filla de Jaume de Torres, Carlota de Torres i Camps assisteix extasiada a les sessions amb el pintor i en el seu esguard el pare brilla en el llenç com res ni ningú. Ella també és la nineta dels ulls del pare: fa construir un llaüt amb el nom *Carlota* pintat amb carmí per l'Aleix a la proa. No en va és la seva única filla..., o no? Sembla que a la vila de Gràcia, a Barcelona, hi volta una cambrera idèntica a la Carlota de Torres. El seu pare, Joaquim Castells, fou peó d'una mina a Mequinensa... Però això són figues d'un altre paner.

3) La història de la Carlota de Torres és una història repleta de passió i amargor. Criada sota el braç amatent de Jaume de Torres, la Carlota n'exalça les virtuts i li perdona els pecats. Ell és el garant de l'imperi del lignit i res ni ningú pot fer trontollar aquesta posició. I molt menys el poble. Des de ben jove, la Carlota pren possessió dels seus «dominis» (Moncada 2006: 210) i escup el seu fel sobre els vilatans que no pertanyen a la seva classe, als qui considera animals a l'eterna disposició dels Torres i Camps: «Sempre els havia considerat [als treballadors] sers llunyans, curiosos. Els mostrava gairebé com una raresa zoològica a les amigues de ciutat [...]» (Moncada 2006: 118). La victòria dels franquistes li retorna la seguretat perduda durant la República; aquests sí que saben què s'ha de fer amb la púrria: «Socialistes, bolxevics, anarquistes, republicans: tots al mateix sac i a l'Ebre, amb una pedra ben grossa» (Moncada 2006: 117).

Rancuniosa i maligna, només un fet la fa despertar de la seva obscura letargia: la coneixença amb en Francesc Romaguera, fill d'un reaccionari terratinent de la vila. Casada

en matrimoni de conveniència amb l'Hipòlit de Móra, amb en Francesc descobrirà la urgència de la carn i la punxada dolorosa del desig: «[...] bastava la menció del seu nom [el del Francesc] per sotragar-la secretament [...]» (Moncada 2006: 115). En les seves trobades furioses i veloces, la Carlota amaga l'absoluta certesa de que en Francesc no l'estima però, mentre durin els encontres fortuïts, ella és feliç.

4) En Nelson, sobrenom de Robert Ibars, és un navegant expert. Fill de Robert Ibars, mort en un accident de navegació amb un llaüt de la casa Torres i Camps quan ell és un nen, és el patró de les embarcacions de la vídua Salleres. En Nelson és el fill adoptiu d'Arquimedes Quintana, «vell dimoni de riu» (Moncada 2006: 30) que, com ell, és patró d'embarcació; el millor navegant conegut arreu. Antic combatent a la batalla de Tetuan, la seva història de lluita és sabuda per tothom i l'orella que li va tallar un moro, i que està enterrada en un sot al Marroc, és un record quasi col·lectiu. Ambdós són portadors d'una gran consciència obrera i participen activament en les revoltes mineres de 1925 per aconseguir unes condicions laborals justes.

5) No només de treballar viu l'home. Tothom té on distreure's: els senyors al Casino de la Roda i els treballadors al sempre més amè i bulliciós Cafè del Moll. Però la vida en una comunitat petita ja té aquestes coses: tard o d'hora t'acabes trobant. I així, els senyors i els treballadors coincideixen en la foscor de l'Edèn, el cabaret de Mequinensa, un paradís de disbauxa, cants i dones boniques. Aquestes trobades nocturnes són negades a la llum del dia. Allò que succeeix dins de l'Edèn, allà s'hi ha de quedar. Exemple d'aquest pacte tàcit és quan dins del local s'esdevé una baralla que es desencadena per la pretensió d'en Jaume de Torres de substituir els homes per matxos a l'hora de sirgar. Tots els presents en surten amb alguna esgarrapada, però no cal fer llenya de l'arbre caigut: «La col·lecció de nafres exhibida aquell matí als molls [...] era un producte de l'atzar i no s'hi havia de buscar més voltes» (Moncada 2006: 66).

El zenit d'aquest local que dóna tanta alegria a vilatans i vilatanes es produeix un dia de l'any 1916. Dalt del llaüt *Carlota* s'albira, primer de lluny i, després, colpidorament a prop, la nova estrella de l'Edèn, Françoise Herzog, coneguda des de llavors ençà com Madamfransuà. Integrada completament dins del personal més calavera de la població, farà les delícies d'aquells qui la contemplin en la nit mequinensana.

A l'altre extrem de l'Edèn —o potser no tan extrem— hi trobem el convent de Mequinensa. Refugi de devotes garlaires, amb la proclamació de la República es converteix en l'estudi de pintura de l'Aleix de Segarra. En aquests moments tan dolços, l'Aleix pinta escenes de carnaval i nimfes en les vastes parets de l'edifici religiós; moments de felicitat i de diversió

vilatana que se sumen a la joia de la seva relació amb la vídua del seu oncle, la Malena de Segarra. La Malena és el gran amor de l'Aleix i l'única a qui deixa veure els seus murals.

3.1.2 Una primavera boirosa

1) Ainielle, tot i gairebé néixer condemnat, no sempre va ser un poble habitat per fantasmes. Alguns dels que van a buscar el cadàver del protagonista hi tenien família i l'anaven a veure en dates assenyalades. De fet, el protagonista, l'Andrés de Casa Sosas, recorda amb nostàlgia «aquellos días lejanos en que las gentes de Ainielle bajábamos en grupo [a Berbusa, un poble que està, aproximadament, a vuit quilòmetres d'Ainielle], cantando por el medio del camino, felices por haber sobrevivido a la cólera implacable de otro invierno [...]» (Llamazares 2009: 48). L'Andrés, malgrat aquest record feliç, afirma amb contundència que, segurament, Ainielle ja estava mort abans que ell naixés, donat que aleshores el degoteig d'emigracions ja s'havia iniciat.

2) L'Andrés de Casa Sosas ha nascut i crescut a Ainielle. El seu pare va ser un home fort que «luchó contra esta tierra estéril e irredenta» (Llamazares 2009: 73). Allà ha format la seva família. La seva dona, la Sabina, li ha donat tres fills: l'Andrés, el Camilo i la Sara. L'Andrés pare confia en el seu primogènit per continuar lluitant contra aquesta terra àrida i desafiant. És l'única esperança que queda de mantenir viu a Ainielle.

3) La gossa de l'Andrés no té nom i la seva vida és fruit d'un atzar cruel: tota la ventrada de la seva mare va ser llançada al riu, excepte ella. La mirada del protagonista, que va veure com els cadells maldaven per la seva vida, més endavant cercarà el consol en els ulls de la seva gossa, quan el mur construït entre la seva dona i ell sigui infranquejable: «[...] el aullido del silencio era tan fuerte, tan profundo, que, incapaz de soportarlo por más tiempo, abandonaba la cocina buscando en la penumbra del portal el calor y la mirada, más humana, de la perra» (Llamazares 2009: 24). És tal el vincle entre l'Andrés i el cadell, que quan ell pateix la mossegada d'un escurçó, només té una cosa al cap: «[...] lo único que entonces me preocupaba de verdad era saber que, si moría, también la perra moriría, atrapada sin remedio dentro de la casa» (Llamazares 2009: 65).

4) Mentre hi ha vida a Ainielle, el poble també es manté viu. Resisteix els embats del vent i el pes insuportable de la neu gràcies a la força reconstructora dels seus habitants. Es produeix una simbiosi inevitable per a la supervivència entre els pobladors i Ainielle, entre la gent i el poble, considerat com un més.

A Ainielle la gent hi viu, hi creix i hi mort. Com és preceptiu, el cicle vital es tanca: «Mientras hubo vecinos en Ainielle, la muerte nunca estuvo vagando más de un día por el

pueblo. Cuando alguien moría, la noticia pasaba de vecino en vecino, hasta el final del pueblo y el último en saberlo salía hasta el camino para contárselo a una piedra» (Llamazares 2009: 116).

3.2 Ocàs / tardor

3.2.1 Un Ebre tardoral

1) Un dia de 1970 s'esdevé la destrucció de la primera casa de la vila, que correspon al número 20 de la Baixada de la Ferradura. És la casa de Llorenç de Veriu. Quan la primera casa cau, «feia més de tretze anys que la destrucció de la vila havia començat» (Moncada 2006: 14). Per aquesta raó, els vilatans perceben la destrucció de la vila com un «angoixós desastre» (Moncada 2006: 43).

Les màquines van fer acte de presència un dia de carnaval de 1957. Els obrers hi anaven darrere:

> Arribaren camions durant dies i dies; el mur de l'Ebre vibrava al seu pas. El temps dels rumors havia acabat: anaven a tallar l'Ebre amb dos pantans enormes. Un d'ells, riu amunt, a poca distància de la vila; l'altre aigües avall, a Riba-roja. El segon havia de colgar Faió i la vila sota les aigües (Moncada 2006: 293).
>
> [...] màquines i gent entraven a les finques sense permís; els topògrafs s'escampaven pel terme amb els seus aparells, mesuraven cotes i alçaven plans; els obrers muntaven barraques prefabricades de fusta on entaforar-se a les vores de l'Ebre mentre la població intentava defensar-se de l'agressió brutal, calculada per crear el desànim i evitar qualsevol intent de resistència (Moncada 2006: 294).

Ara bé, com si es tractés d'un pla traçat amb perversitat, un cop s'inicien les demolicions, com que no són massa seguides, la gent no n'acaba de ser del tot conscient:

> el caràcter esporàdic de les destruccions a la primeria, la seva distribució irregular en el cos de la vila i el fet que les cases abatudes es trobaven deshabitades perquè els propietaris [...] no vivien a la vila, en van diluir força l'efecte; la gent, encaboriada per afers més urgents, sols va reparar-hi d'una manera superficial i distreta [...] (Moncada 2006: 79).

Però de sobte, recuperen la consciència dels fets quan és el torn de casa seva i l'han de buidar de tot allò que conté: «Cada enrunament era precedit pel tràngol de buidar la casa escollida a fi de lliurar-la despullada a les màquines» (Moncada 2006: 91). Totes les vides dels antics i actuals habitants de les cases surten a l'exterior en forma d'objectes estranys que no criden l'atenció dels mequinensans més que per donar-hi un breu cop d'ull i, de tant en tant, porten a la memòria un record digne de ser evocat: un canó lluent de nom *Mortífer*, un taüt ple de cebes, un mirall que conté totes les imatges vistes pel primer baró de Sàssola (un negrer consumat), entre d'altres.

La lluita per aconseguir un nou lloc on viure és aferrissada. Al final, l'empresa hidroelèctrica cedeix a algunes de les exigències dels vilatans:

> acabava un malson llarguíssim i cruel, una lluita esterilitzadora per aconseguir el mínim a què un ser humà en aquella situació tenia dret des d'un principi. [...] De la pugna eixia una vila atuïda, desfeta, encarada a un futur més incert que mai però aferrada irrenunciablement a la seva existència com a col·lectivitat [...] Tanmateix havien d'acabar d'empassar-se el fel: patir, mentre encara vivien a la vila vella, el procés innecessari i atroç de la destrucció iniciada un matí de primavera amb la demolició de la casa de Llorenç de Veriu a la Baixada de la Ferradura (Moncada 2006: 312).

Quan es comencen a construir les primeres cases de la nova vila, neix amb timidesa un brot d'esperança en els mequinensans:

> Començava a fructificar la voluntat de supervivència de la població després d'anys de lluita aferrissada. [...] D'ençà d'aleshores s'acabarien els comiats, cada demolició en la vila vella significaria una casa acabada a la nova, una realitat en la qual fins aleshores poca gent havia cregut. L'optimisme, l'eufòria, començaven a renàixer entre els carrers esquarterats» (Moncada 2006: 199-200).

Però, «No sospitaven que la majoria es farien vells, que molts moririen encara amb aquella angoixa a l'ànima; no sospitaven que tenien al davant tretze anys de lluita incerta, atrapats en aquella ratera» (Moncada 2006: 295). Els vilatans, durant molts anys, van haver de viure i morir envoltats de runes.

Quan s'acaba el primer pantà, les màquines i els obrers se'n van a encetar el pantà de la banda de Faió i «els carrers no recuperaren els sorolls d'abans. Solament van quedar el silenci i l'angoixa» (Moncada 2006: 311). El és una «vella carcassa negra» (Moncada 2006: 311). El pantà inundaria el nucli de la vila i uns pocs carrers se'n salvarien: «carrers sense vida, membres d'un cos esquarterat» (Moncada 2006: 311):

> No quedava gairebé res en peu. [...] Pertot arreu creixia l'herba. La natura s'apressava a recuperar el terreny perdut feia molts segles, hi sembrava llavors, el poblava de criatures. Exèrcits llarguíssims de formigues exploraven camins entre teules trencades, ràfecs esgrunats, bigues estellades o panys de paret d'on la intempèrie esborrava l'escalfor humana; sargantilles i dragons escalaven parets; les aranyes teixien paranys entre les branques dels timons i dels romers, i les serps abandonaven les seves despulles entre la maçoneria abatuda dels porxos de la plaça morisca. El que havien estat cases i carrers es poblava de fresses, vols i piuladisses. A les nits, les guineus, cada cop més agosarades, s'aventuraven dins el perímetre de la vila a caçar els gats vagabunds (Moncada 2006: 343).

I malgrat que els mequinensans tindrien un lloc on recuperar i començar la seva vida, res no seria el mateix:

> Encara que figurés a l'entrada de la vila nova el mateix nom de l'arrasada, en algun punt del camí entre els antiquíssims oliverars que separaven les dues poblacions, hi havia un buit, una mena de terra de ningú on la gent canviava d'una manera subtil. [...] Les cerçades, més amples que abans, es despenjaven ara directament de l'altiplà dels Monegres, batien amb més força els carrers rectes, les cases uniformes, sense atzucacs on regolfar ni laberints on esmorteir-se. Les

> malles complexes de les relacions seculars de veïnat s'haurien de refer i la vida, en què els rius ja no comptarien com a artèries vives de la població, estaria condicionada per altres factors. Però solament els més joves, els infants, oblidarien completament; una part de la memòria dels altres romandria agarrada com una arrel sota les aigües del Segre i de l'Ebre. A les cambres noves, entre els mobles encara olorosos de vernís, sentirien sovint velles paraules; de les boires hivernals els arribarien clamors d'antigues tripulacions i crits d'unes altres gavines (Moncada 2006: 344-345).

Les mines, condemnades també a l'ofegament, minven cada cop més la seva activitat. És un declivi que ve de lluny, ja que quan s'acaba la Primera Guerra Mundial, la demanda de lignit cau en picat:

> Al cap de pocs mesos, pel novembre, Alemanya, vençuda, signava l'armistici a Compiègne; la demanda del carbó a les mines de la vila, tan febrosa fins aleshores, davallà bruscament. Els embarcadors de les mines s'ompliren ràpidament de lignit rebutjat per la indústria; els llaüts, sense càrrega per transportar, quedaren immòbils als molls i arribà el desastre (Moncada 2006: 82).

Quan comença la destrucció de Mequinensa, les mines de la vídua Salleres són abandonades i en Nelson, com a avesat navegant, contempla ferit la seva deixadesa:

> El cementiri dels llaüts: les naus amarrades als molls de la vila en agonia, senyora implacable que no els deixava salpar i els exigia, com un antic cabdill al seguici juramentat i fidel, perir amb ella per navegar-li els rius més enllà de la mort. A mesura que les mines havien anat tancant, els vaixells, despullats de paraments, hi romanien immòbils, s'hi malmetien. Els bucs ressecs començaren a obrir-se; entre els costellams i dins les cambres verdejaven les aigües estantisses (Moncada 2006: 314).

2) Molts anys més tard, una Carlota madura veu com la pols desllueix el retrat del seu pare. Tant l'un com l'altra han envellit:

> El quadre i la Carlota de Torres havien envellit alhora però ella no s'adonà de l'enfosquiment gradual dels olis, pigments i vernissos a la pintura. Li passà desapercebuda la grogor subtil que girava al verd el blau de cobalt del plastró, el to ambarí adoptat pels antics blancs de la camisa o l'esmorteïment de la lluminositat del celatge sobre la panoràmica de la vila que servia de fons a la figura (Moncada 2006: 28).

Recordar la brillantor d'antany és molt dolorós, ja que els temps passats van ser millors. Per la Carlota, els records retornen violents «com una ventada imparable» (Moncada 2006: 31). I és que el patriarca, un cop acabada la Guerra Civil, el 1939, torna molt desmillorat de Saragossa i assisteix impotent a la col·lectivització de les mines. Malgrat que encara manté la fogositat passada i conserva una amant, la seva filla és conscient del seu declivi.

3) La gran vaga de 1925 i la proclamació de la República provoquen un dolor amarg a la Carlota de Torres, ja que sobtadament s'adona que el poble «tenia la insolència de viure pel seu compte, de conservar la pròpia memòria i de cridar-la pels carrers com una amenaça» (Moncada 2006: 147).

La tornada de l'exili voluntari —per por a represàlies— de la família Torres i Camps no millora el caràcter agre d'una ja madura Carlota: «[...] tornava a ser ella, es sentia segura [...], però l'odi esmorteït per la llunyania va renàixer amb virulència. Va reviure humiliacions, angoixes, la por contínua d'acabar com el Sadurní Romaguera [pare d'en Francesc, mort a mans del republicans], fins l'entrada de les tropes franquistes» (Moncada 2006: 210). A això s'hi afegeix la responsabilitat de tenir cura del casal, perquè la mare ha mort durant l'estada fora de la vila, i el paisatge desolador: «A la mina Soler no es movia una ànima, la negror del lignit era gairebé coberta de nou pels ocres carnosos i els torrats de la terra» (Moncada 2006: 206). Ara bé, la pitjor ferida és que la guerra «l'havia privada per sempre del Francesc Romaguera» (Moncada 2006: 214). Oportunista, el seu amant havia acusat els Torres i Camps de traïdors i rojos. No el va tornar a veure mai més. Aquest fet provocà que «El casal es convertí[s] en un infern, qualsevol niciesa hi provocava desoris i còlera» (Moncada 2006: 203). La seva memòria va desenterrar el record perpetu de l'amant perdut quan, anunciat l'enderrocament de les cases, en un garatge va aparèixer el Ford on van fer l'amor per primer cop.

Passen els anys i la Carmela, criada fidel de la Carlota de Torres, està netejant el centre neuràlgic del casal dels Torres i Camps, el Saló de les Verges Màrtirs, però:

> resultava impossible tornar a les coses l'esclat d'antany; a força de temps, la polseguera acabava per incrustar-s'hi definitivament, per petrificar-les amb un crostam mineral, fràgil a la primeria i consolidat a força de dies fins esdevenir indestructible, tenaç com les partícules de lignit que havien endolat la vila durant un segle (Moncada 2006: 297).

L'arribada dels capitosts de l'empresa hidroelèctrica exaspera la Carlota: «[...] la invasió fou el primer cop infligit a la supèrbia de la senyora [...]» (Moncada 2006: 298). No entén com no la tracten com es mereix, sinó com a qualsevol «pelat» (Moncada 2006: 298). La segona humiliació arriba amb l'expropiació d'alguns dels seus terrenys; es limiten a indemnitzar-la sense demanar-li excuses; i doncs, «per a què havia servit, si no, guanyar la guerra?» (Moncada 2006: 299). A tot això se li suma l'auge del petroli en detriment del carbó, que fa que l'empresa pugui argüir més motius per l'expropiació dels terrenys, ja que no són productius. La Carmela observa el declivi de la senyora i com, en els moments de desesperació, crida el seu pare. Finalment, el llefiscós Ramon Graells, l'ajudant de Jaume de Torres, l'acaba convencent de que vengui les mines.

Una última visita a les seves estimades mines l'abalteix encara més: «No pogué suportar el buit que li deixava el naufragi del temps ressuscitat entre els munts de lignit, negres túmuls en el cementiri de l'esplanada de la mina» (Moncada 2006: 305). L'arribada de Faió del *Carlota II* [hereu del *Carlota*], governat pel Nelson, l'entristeix fora mida:

> Des del Saló de les Verges Màrtirs veié l'arribada del Carlota II solcant les aigües de l'Ebre encara enrogides i tèrboles a causa d'una crescuda. Tal com havia manat, el dugueren al moll de la Plaça i allí, on l'any 1939 havia tingut lloc el seu avarament, del qual la senyora recordava amb malenconia la gatzara i la música, el lligaren perquè hi esperés la mort (Moncada 2006: 306).

Des d'aquell moment, la gent deixa d'interessar-se o de fer-li la cort als últims membres de la família Torres i Camps. A la celebració de l'aniversari de la mort de Jaume de Torres cada cop hi assisteix menys gent. Un cop finalitzat l'últim recordatori, la Carlota:

> es tancà a casa i començà a caure cada cop més sovint en estats d'abaltiment i a queixar-se de migranyes embogidores. Pujava cada dia a les golfes, hi consumia hores mortes contemplant el Carlota II, amb la càrrega de lignit ja emblanquinada per les polsegueres, o la vila que s'esgrunava al voltant del casal. Quasi tots els edificis que emergien entre les runes eren de la seva propietat (Moncada 2006: 307).

Carlota de Torres resisteix entre les runes com una deessa desposseïda però, esmorteït i insistent, sota el casal dels Torres i Camps, s'escolta «el cruixit sinistre de la terra dels enrunaments com una predicció insidiosa de mort i de sepultura» (Moncada 2006: 106).

4) Les vides d'en Nelson i de l'Arquimedes, aquest últim molt envellit, avancen paral·leles a la destrucció de la vila. La desolació no és tan sols resultat de l'enrunament de Mequinensa, sinó també de l'emigració de molts vilatans que, cansats de la incertesa, cerquen fora una vida millor. Aquest és el cas de la Júlia Quintana, filla de l'Arquimedes, i amor anhelat del Nelson:

> els fills de la Júlia pensaven anar a obrir-se camí en un altre lloc, com altres vilatans cansats de la incertesa del futur que ja havien emprés l'èxode abans fins i tot del començament de les destruccions, sense esperar que quallés la vila nova que la tenacitat dels vilatans havia començat a erigir molt prop de la vella i a la qual estava previst que anirien a instal·lar-se aviat les primeres famílies (Moncada 2006: 136).

Pel Nelson, dir adéu a la Júlia és colpidor: «[...] el fil del record retrobat en les fotografies [la Júlia li'n dóna algunes de record] li feia reviure altres dies. Unes vegades, les imatges eren nítides; d'altres, giraven en remolins, es desfeien com volves de cendra si intentava detenir-les» (Moncada: 2006: 115). Potser és cert el que afirma l'Honorat del Rom, l'apotecari del poble, que «la vila no havia mort el mateix dia per a tots els vilatans. Cadascú la sentí morir en un moment diferent al llarg dels anys de malesa [...]» (Moncada 2006: 137).

A la seva pena per la pèrdua de la Júlia s'hi suma l'horror de la destrucció de la vila, que qualifica de «lepra implacable» (Moncada 2006: 291). El navegant intenta evitar els llocs derruïts, però no sempre ho aconsegueix:

> Caminava sense ensopegar una ànima, abaltit pel silenci feixuc. La memòria poblava inevitablement les runes, alçava de nou les cases caigudes, traçava carrers, reconstruïa places,

> retornava gent, però el vell Nelson s'adonava que el record no li responia amb precisió. Tanta runa acabava per confondre'l. La vila que reedificava amb el pensament no era la d'abans (Moncada 2006: 291-292).

No només pateix, sinó que està enfurismat perquè el riu es deixa domar sense oposar resistència: «Quan amainava el rampell de fúria es penedia d'haver maleït els rius —"així us assequéssiu!"— i retirava amb una barreja de tendresa i temor la imprecació que acabava de llençar-los» (Moncada 2006: 308). Al principi, «covà l'esperança secreta que el riu no es deixaria dominar ni convertir en una bassa morta. ¿Com era possible vèncer-lo, humiliar-lo? Qualsevol moment llançaria una riada contra les obres, les arrasaria i engegaria a mar instal·lacions, màquines i treballadors» (Moncada 2006: 308). Només això els podria venjar i compensar:

> per l'angoixa patida durant anys, al llarg del procés deliberadament alentit, enervant, adoptat pels invasors després del fracàs de la primera embestida brutal, a fi de rosegar la vila, dividir-la, anorrear a la gent entestada a defensar els seus interessos i la supervivència com a col·lectivitat. Tretze anys mastegant la incertesa segon a segon, corroïts per la pesta (Moncada 2006: 309).

Havien estat sotmesos a una «pressió inhumana, agreujada per la mordassa de la dictadura» (Moncada 2006: 309). El vell Nelson encara espera «un cop d'arjau imprevisible del destí» (Moncada 2006: 310) que faci acabar el malson, però l'única cosa segura és que casa seva serà una de les últimes en ser enderrocada:

> En conseqüència, al patró, li tocava d'engolir-se el que no hauria volgut veure per res del món. Cada dia l'anguniejava més la perspectiva d'haver de buidar la casa per abandonar-la a les màquines. La sentia amarada de la seva pròpia vida. A les estances suraven records i veus antigues [...] (Moncada 2006: 312).

Per la seva part, l'Arquimedes comença a perdre la força extraordinària que l'ha menat fins els seus 88 anys, i tothom nota el seu defalliment quan la història de Tetuan, llargament repetida per ell i memoritzada pels altres, esdevé una narració confusa on les persones i els llocs no se situen en el lloc corresponent o n'apareixen alguns que abans no hi eren:

> El relat de la batalla de Tetuan feia palès l'afebliment progressiu del seu cervell: el que a la primeria de la decadència eren errors quasi imperceptibles en la situació de regiments o trabucades en noms de generals, es tornaren cada vegada més greus. Explicava càrregues falses, multiplicava els cops de gumia amb què el moro li havia tallat l'orella, s'ascendia d'improvís a capità o es destinava d'artiller, alterava els moviments de les tropes. El cap tallat del general de cavalleria adoptava fesomies imprevisibles i diverses: ara es tractava de l'Alfons XIII, adés del senyor Jaume de Torres (Moncada 2006: 138).

5) L'adéu de l'excelsa vedet Madamfransuà i de la Camil·la —una de les primeres minyones dels Torres i Camps embarassada d'un dels guitarristes de l'Edèn— «no pertanyia als records del pobre mascaró oblidat en el camerino [el mascaró d'un vaixell de la vídua Salleres que va esclatar el dia de la seva inauguració i decorava el camerino de

Madamfransuà a l'Edèn] sinó a la memòria d'un Ebre tardoral que ja remuntaven les primeres gavines» (Moncada 2006: 88).

Un cop començada la guerra, l'Aleix, en el convent, transforma els dibuixos alegres i festius per escenes de mort i destrucció:

> Als murals del convent, damunt els esbossos on començaven a bategar els rosats tendres de les carnacions de nimfes o deesses i els ocres del paisatge del fons, aparegué, voltat de ploraneres, el cos del Lluís, un dels nebots de l'Aleix, mort al Carrascal; al costat, jeien els dos fills grans del difunt Arquimedes Quintana, afusellats a Saragossa, on els havia agafat la rebel·lió dels militars (Moncada 2006: 182).

També hi representa en Sadurní Romaguera quan fou ajusticiat entre unes mates. El van dur a matar en el mateix Ford on la Carlota i el Francesc havien fet l'amor per primer cop.
L'any 1938 els feixistes arriben a Mequinensa i fan esclatar el pont de la vila. Els llaüts s'omplen de gent que vol fugir del poble. En el del Nelson s'hi puja la Malena, que intueix que mai més tornarà a veure a l'Aleix.

En Nelson es mira el convent, que romandrà dempeus només unes hores: «L'endemà, l'edifici aniria a terra, una queixalada més en el procés implacable de destrucció de la vila» (Moncada 2006: 169).

3.2.2 Una agonia llarga i groga

1) Entre el grup de gent que troba el cadàver de l'Andrés de Casa Sosas es troben alguns dels que van anar a comprar bestiar o mobles «cuando la gente comenzó a dejar el pueblo y se deshacía sin demasiadas exigencias, sin excesiva lástima ni ambición, de todo cuanto pudiera reportar algún dinero con el que empezar una nueva vida en la tierra baja o en la capital» (Llamazares 2009: 12).

La primera casa que es va tancar, Casa Juan Francisco, ho va fer quan el protagonista era un nen. Els veïns abandonaven les seves cases i col·locaven els seus efectes personals en un carro tirat per una mula. La marxa dels de Casa Juan Francisco «fue el comienzo tan sólo de una larga e interminable despedida, el inicio de un éxodo imparable que, dentro de muy poco, mi muerte convertirá en definitivo» (Llamazares 2009: 76). Per l'Andrés, aquesta fugida de la gent:

> [le] parecía como si un extraño viento hubiese atravesado de repente estas montañas provocando una tormenta en cada corazón y en cada casa. Como si un día, de pronto, las gentes hubieran levantado sus cabezas de la tierra, después de tantos siglos, y hubieran descubierto la miseria en que vivían y la posibilidad de remediarla en otra parte. Nadie volvió jamás (Llamazares 2009: 77).

Sabina i el protagonista eviten despedir-se de la gent. Ell es refugia al molí: «Lo hacía siempre que alguien se marchaba para no tener que despedirme, para que nadie viera la pena que me ahogaba cada vez que, en Ainielle, otra casa se cerraba (Llamazares 2009: 17-18).

L'Andrés recorda amb especial tristesa la marxa d'Adrián El Viejo, un home que des de nen va fer de criat en una casa i que, quan els seus amos se'n van anar, es va quedar sol a Ainielle. L'Andrés i la Sabina l'acullen a casa seva però, al cap d'un temps, se'n va sense dir res. Poc després, troben la seva maleta enmig d'un camí, podrida.

A partir de llavors només quedaven al poble Gavín, Julio i el protagonista. Van ser anys molt durs, però una primavera momentània, però per això més dolorosa, fa que els recordi com anys feliços perquè «despertaron en nosotros un sentido de la solidaridad y la amistad que hasta entonces ignorábamos» (Llamazares 2009: 80). La tardor, però, no tarda en imposar-se, ja que «no era más que una ilusión, una tregua temporal y pasajera en una larga guerra de la que uno de nosotros iba a ser la víctima siguiente cualquier día» (Llamazares 2009: 80). I aquesta víctima és Gavín, que apareix mort a casa seva. En Julio se'n va al final d'un estiu, quasi sense despedir-se. La Sabina se suïcida dos mesos després.

2) Com si d'una maledicció es tractés, Ainielle no permet que broti vida de les seves llavors. De la família de l'Andrés el primer en desaparèixer és en Camilo. Arrancat de casa per lluitar a la guerra, mai més reben notícies seves. La següent en aquesta cua mortífera és la Sara, que amb només quatre anys mor d'una malaltia pulmonar, la mateixa que es cova als pulmons del protagonista. I l'últim, i per això més colpidor, és l'Andrés, que decideix marxar l'any 1949 seguint a molts dels seus compatriotes, per alliberar-se d'aquesta terra desagraïda i cercar la sort lluny d'Ainielle. I això, l'Andrés pare no li ho perdona mai.

L'últim cop que el protagonista baixa a Biescas per pactar amb Bescós, un antic veí del poble —el primer en marxar a treballar a una empresa hidroelèctrica, a Biescas— la vetlla del ramat, i la seva filla li diu que el seu pare ha mort, també li dóna una carta: és del seu fill Andrés. En la carta hi escriu que viu a Alemanya amb la seva dona i dos fills. Adjunta una fotografia de la seva família dedicada a la Sabina. L'Andrés pare, en teoria, ja s'havia oblidat del seu fill:

> El tiempo es una lluvia paciente y amarilla que apaga poco a poco los fuegos más violentos. Pero hay hogueras que arden bajo la tierra, grietas de la memoria tan secas y profundas que ni siquiera el diluvio de la muerte bastaría tal vez para borrarlas. Uno trata de acostumbrarse a convivir con ellas, amontona silencios y óxido encima del recuerdo y, cuando cree que ya todo lo ha olvidado, basta una simple carta, una fotografía, para que salte en mil pedazos la lámina de hielo del olvido (Llamazares 2009: 51).

L'Andrés, abans que el seu fill fugís, ja li havia advertit que si ho feia, que si marxava de la casa que havia construït el seu avi, mai més no hi tornaria a entrar ni seria considerat un fill d'aquella família:

> Con Andrés se iban las últimas posibilidades de supervivencia de la casa y la única esperanza de ayuda y compañía que, en la vejez cada vez más cercana y más temida, su madre y yo tendríamos un día. Por eso, aquella vez, cuando al amanecer, Andrés cerró a su espalda la puerta de la casa y se alejó en silencio, [...] los fantasmas de Sara y de Camilo regresaron a la casa para llenar el hueco que su hermano había dejado (Llamazares 2009: 53-54).

Finalment, l'Andrés llença la carta i la fotografia a un estany «para que se pudrieran en el fondo de las aguas poco a poco, lentamente, lo mismo que se pudren en las ciénagas del tiempo los recuerdos» (Llamazares 2009: 58). Potser, en el seu fur intern, el protagonista comprèn que la llavor que havia de germinar a Ainielle ha fet vida en un altre lloc, però la solitud és mala companyia i no reconeix més vida ni més territori que el seu. Així, després de la disgregació de la seva família i de la desbandada de tots els pobladors d'Ainielle, el matrimoni s'erigeix com l'últim supervivent d'aquest poble que els encadena sense remei.

Després del primer hivern que l'Andrés i la Sabina passen sols a Ainielle, ella desapareix per primer cop: «Sabina vagaba por el pueblo, como una aparición o un hálito irreal, seguida dócilmente de la perra» (Llamazares 2009: 23). Aquestes passejades es repeteixen cada nit. No hi ha preguntes per part d'ell ni explicacions d'ella; entre la Sabina i el protagonista s'erigeix un mur de silenci inexpugnable: «Parecía como si las palabras hubieran perdido de repente todo su significado y su sentido» (Llamazares 2009: 24). Les nits passen indolents:

> las interminables noches junto a la chimenea comenzaron a sumirnos poco a poco en un profundo tedio, en una pétrea y desolada indiferencia contra la que las palabras se deshacían como arena y en la que los recuerdos daban paso casi siempre a inmensas extensiones de sombra y de silencio (Llamazares 2009: 19).

I no hi ha marxa enrere: «[...] cuando llegó la nieve, la nieve estaba ya, desde hacía mucho tiempo, en nuestros corazones» (Llamazares 2009: 20).

Una nit, l'Andrés té un malson que gairebé esdevé una premonició; el pressentiment d'una inevitable solitud: dubta de si «la nieve no habría profanado ya la casa y [él] estaría ahora sepultado bajo ella» (Llamazares 2009: 25). Surt a l'exterior i hi ha molta boira, una boira «cuajada de amenazas» (Llamazares 2009: 25), una boira que «se agarraba a las paredes [e] introducía su larga lengua sucia hurgando en la penumbra de las casas la herrumbre del olvido» (Llamazares 2009: 26).

Decideix anar cap al molí i allà, amb la nefasta intuïció d'allò que es trobarà, descobreix a la Sabina: «Sabina estaba allí, balanceándose, colgada como un saco entre la vieja maquinaria, con los ojos inmensamente abiertos y el cuello quebrantado por la soga con la que, noches

antes, yo había colgado al jabalí [una peça que havia caçat] en el portal de casa» (Llamazares 2009: 27).

3) Com fins aleshores, la gossa acompanya l'Andrés en la seva solitud i en la seva bogeria. Comparteix la seva desídia i la seva apatia. Pateix de gana i de fred i es manté al seu costat, preguntant-se amb la mirada moltes coses, però sense prejudicis:

> Cerca ya de las casas, la perra se me unió. Apareció, de pronto, al borde del camino, entre unos matorrales, temblando todavía por el miedo y la emoción. La pobre había pasado la noche allí escondida y, ahora, al encontrarme, me miraba en silencio tratando de entender. Pero yo no le podía decir nada. Aunque entendiera mis palabras, no podía explicarle algo que ni yo mismo lograba comprender (Llamazares 2009: 91).

Quan el protagonista es queda sense provisons, la gossa es la seva principal preocupació:

> En el fondo, era ella la que más me preocupaba. Yo sabía, al fin y al cabo, que podía resistir otras dos o tres semanas —la rabia y el orgullo me ayudaban—, pero ella no podía comprenderlo y gemía día y noche, tirada en el portal, como en los meses que siguieron a la muerte de Sabina (Llamazares 2009: 99).

4) Quan la Sabina i l'Andrés es queden sols a Ainielle, el poble observa impotent la seva lenta decadència (la d'ells i la pròpia). En el primer hivern que passen com a guardes d'aquest poble malferit, la climatologia és inclement. El vent i la neu els castiga a ells i a les cases abandonades. Per l'Andrés, la neu és com «una maldición antigua y blanca sobre Ainielle» (Llamazares 2009: 21).

Després de la mort de la Sabina, els hiverns són cada cop més durs. La casa de l'Andrés s'està quedant quasi sepultada: «[...] nieve sobre la nieve y hielo sobre hielo» (Llamazares 2009: 30). S'acaba convertint en una casa «helada, cargada de amenazas, cuajada de silencio y de humedad» (Llamazares 2009: 36).

Quan la primavera comença a despertar, un dia de març, el protagonista recorda el desglaç i el retorn a la vida de tot allò que havia mort durant l'hivern. Tot menys Ainielle:

> las casas comenzaron a enseñar sus muñones mutilados y sus huesos. [...] el sol desenterraba los fieros desgarrones que aquel último invierno había producido en muchas de las casas. Unas aparecían mordidas por el viento, con los tejados reventados y las paredes cuarteadas por crueles hendiduras. Otras, más viejas y más tiempo abandonadas, [...] habían sucumbido definitiva y finalmente a su derrota y ahora yacían en el suelo convertidas en un montón de piedras y maderas corrompidas por la nieve (Llamazares 2009: 46).

«[...] para tratar de no volver[se] loco antes de tiempo» (Llamazares 2009: 61), l'Andrés decideix arreglar els estralls que l'hivern deixa al seu pas. En les cases s'observen diferents nivells d'abandonament, «Pero todas, al fin, más viejas o más nuevas, [...] aparecían ya

entonces heridas por la nieve, roídas por el óxido, convertidas en refugio de las ratas, las culebras y los pájaros» (Llamazares 2009: 62).

Arriba un punt que l'Andrés, conscient o inconscientment, acaba vinculant el seu propi desgast orgànic amb la podridura que assola Ainielle: «Ainielle está ya muerto desde hace mucho tiempo. [...] ahora, sé que, con mi muerte, ya sólo morirán los últimos despojos de un cadáver que sólo sigue vivo en mi recuerdo. [...] Ainielle ya es tan sólo un cementerio abandonado para siempre y sin remedio a su destino» (Llamazares 2009: 75).

Aquesta identificació apareix com un recurs contra la soledat; hi ha algú més que lluita debades amb el protagonista, algú que també s'erigeix amb valentia contra un destí implacable. I malgrat que l'altre contendent és un conjunt aparentment mancat de vida, un poble format de pedres silencioses, arreu hi batega una vida extingida, però latent. Per això, quan l'Andrés parla d'Ainielle ho fa personificant-lo, com si vetllés un malalt en el seu llit de mort:

> Yo he vivido día a día [...] la lenta y progresiva evolución de su ruina. He visto derrumbarse las casas una a una y he luchado inútilmente para evitar que ésta acabara antes de tiempo convirtiéndose en mi propia sepultura. Durante todos estos años, he asistido impotente a una larga y brutal agonía. [...] he sido el único testigo de la descomposición final de un pueblo que quizá ya estaba muerto antes incluso de que yo hubiera nacido. Y hoy, al borde de la muerte y del olvido, todavía resuena en mis oídos el grito de las piedras sepultadas bajo el musgo y el lamento infinito de las vigas y las puertas al pudrirse (Llamazares 2009: 75-76).

Amb el pas dels mesos, l'Andrés desxifra el secret que s'amaga darrere de la destrucció d'Ainielle. Un procés que s'alimenta de tot el poble, de cadascuna de les cases:

> Lentamente, sin que apenas pudiera darme cuenta, la herrumbre comenzó su avance indestructible. Poco a poco, las calles se llenaron de zarzas y de ortigas, las fuentes desbordaron sus cauces primitivos, las bordas sucumbieron bajo el peso del silencio y de la nieve y las primeras grietas empezaron a asomar en las paredes y en los techos de las casas más antiguas. [...] el proceso de destrucción siempre era el mismo, e igual de irreparable, en cada casa. El moho y la humedad roían en silencio, primero, las paredes, más tarde, los tejados y, luego ya, como si de una lenta lepra se tratara, el esqueleto descarnado de las vigas en que aquéllos se apoyaban. Después, aparecían los líquenes silvestres, las negras garras muertas del musgo y la carcoma y, al fin, cuando la casa entera estaba ya podrida hasta sus últimas sustancias, el viento o una nevada acababan derrumbándola (Llamazares 2009: 82).

I una a una totes les cases van caient, fins que arriba el torn de la casa del protagonista: «[...] la herrumbre y la muerte habían penetrado en esta casa» (Llamazares 2009: 82). Arreplegant les seves últimes forces, l'Andrés està «dispuesto a librar ya, atrincherado entre sus muros, la que, sin duda, será [su] última batalla» (Llamazares 2009: 83):

> Desde entonces hasta hoy, la muerte ha ido avanzando tenaz y lentamente por los cimientos y las vigas interiores de la casa. Sin vértigo. Sin prisa. Sin compasión ninguna. [...] En sólo cuatro años, la hiedra y la carcoma han destruido el trabajo de toda una familia y todo un siglo. Y ahora las dos avanzan juntas [...] en busca de esas últimas sustancias que aún sostienen el peso y la

> memoria de la casa. Esas sustancias viejas, cansadas, amarillas —como la lluvia en el molino aquella noche, como mi corazón ahora y mi memoria—, que, un día, tal vez muy pronto ya, se pudrirán también del todo y se desmoronarán, al fin, en medio de la nieve, quizá conmigo dentro todavía de la casa (Llamazares 2009: 84).

3.3 Caiguda / hivern

3.3.1 La vila ofegada

1) La nova vila ja s'ha acabat de construir. S'erigeix impersonal al costat de l'arrasada Mequinensa, la primigènia. Un cop construïda la població que els ha d'acollir, i com molts altres vilatans, en Nelson «Mai podria sentir seva aquella geometria blanca i vermella» (Moncada 2006: 345). En la seva ment, contraposa les tortuositats de l'antiga vila amb la nova, feta amb tiralínies.

L'abandonament de les mines segueix el seu curs depredador. El camí de sirga està ple de brossa, fruit de la seva inactivitat. El 1971, «seguint el mur des de l'Ebre [...] els llaüts es podrien sense eixir a navegar des del començament de la destrucció de la vila [...]» (Moncada 2006: 231). El cerç els emblanquina sense que se li oposi resistència, ja que els navegants, lentament, han deixat d'arreglar els desperfectes de les seves naus. Només el Nelson és l'únic que, de manera obstinada, ho segueix fent fins que tot esforç és inútil: «[...] allò ja no existia, no quedava sinó cendra: cases desfetes, recordatoris de difunts i naus podrides... Cabronada de viure que no li estalviava ni la mort de la vila ni la del seu ofici» (Moncada 2006: 315).

Simbòlicament, una última riuada —molt freqüents al riu Ebre— assola la ruïnosa Mequinensa:

> Poc abans del tancament de les comportes del pantà de Riba-roja, la pluja va despenjar-se amb violència sobre la vila demolida i deserta. Les barrancades de la serra del Castell es precipitaren amb fúria sobre els molls, trencaren les amarres podrides del cementiri dels llaüts i els dispersaren. A la deriva en un Ebre furiós que havia oblidat els solcs de les quilles i la cadència de les vogades, va sotsobrar per colls i pedrets. El Verge del Carme va asclar-se enfront de l'Illa dels Tretze Sants, la proa s'encallà entre els àlbers de la vora. Quan el riu va deixar, ningú no reconegué les restes de la nau; la rabior de la riada havia esborrat les lletres del tercer nom. El vell Neptú, avarat amb discursos, banderes i música al moll de les Vídues un dels dies esplendorosos de l'Edèn, era per sempre més una carcassa anònima de fusta morta (Moncada 2006: 346).

2) Jaume de Torres mor el 1950 i la seva desaparició agreuja la decadència de la seva filla Carlota:

> Com les altres vegades, doncs, el toc de morts anunciant les exèquies pel descans etern del senyor Jaume de Torres ressonava en una casa gairebé deserta on les absències, temporals o eternes, havien segellat corredors i cambres, limitant-hi la vida a la banda del Saló de les Verges

> Màrtirs, assetjada també pel silenci cada cop més opac i més dens que assolava darrere les portes tancades (Moncada 2006: 233-234).

En els anys següents, l'orgullosa filla organitza una cerimònia en memòria del seu pare que va defallint a mesura que passen els anys. L'any 1971, en el vint-i-unè aniversari de la mort del patriarca, el seguici és molt minso i el context dessolador:

> l'itinerari del sepeli era una llarguíssima nafra en el que havia estat l'artèria vital de la vila durant quasi un mil·lenni. La memòria dels parroquians del Cafè del Moll es perdia sovint entre les runes (Moncada 2006: 273).

El prestigi de la família, en perpètua davallada, és un fet palpable. Els vilatans tenen molt present en la seva memòria l'incident que va deslluir l'enterrament d'en Jaume de Torres, quan un dels bombos de l'orquestra l'Harmonia Fluvial «després de rodolar una estona pel paviment, va topar contra el taüt del senyor Jaume de Torres, aquell prodigi d'art funerari abandonat a la plaça buida» (Moncada 2006: 273).

3) D'un temps ençà, la Carmela escolta com la senyora repeteix la mateixa frase incessantment: «No vénen...» (Moncada 2006: 317). Està preparant amb tot detall la seva festa d'aniversari i la minyona no ho entén, ja que no queda gairebé ningú dels d'abans. Més endavant descobreix què s'amaga darrere d'aquesta lletania: la Carlota de Torres no pot suportar que no se li hagi atorgat un lloc preeminent a la nova vila, perquè ella «No era una vilatana més: calia suplicar-li que es dignés anar a viure a la vila nova, calia reservar-l'hi el lloc d'honor perquè hi edifiqués un casal encara més gran i esplèndid que el que presidia la plaça d'Armes de la vella» (Moncada 2006: 324). Veient que els vilatans no tenen cap intenció de dirigir-se a ella, decideix invitar els seus representants a la celebració d'aniversari. Intercanviar la classe alta per la baixa. Malgrat el seu intent, ningú es presenta. A través del Graells li arriba una nota que la commina a entrar en el sorteig per una casa de la nova vila que, a més, ha de ser com la de tots els altres. La seva ira no té aturador: «Havien estat tous, massa tous amb aquella xusma, el 1939...!» (Moncada 2006: 326). El record del pare és inevitable: «—No ho consentiré, pare; no ho consentiré!» (Moncada 2006: 326). I repetint aquestes imprecacions, cau fulminada per un atac cerebral.

La Carmela vetlla dia i nit a la Carlota, que està molt malalta. Malgrat que no es pot mantenir dempeus, un dia s'aixeca despullada del llit perquè vol assabentar-se de si el Graells ha dut a terme unes gestions que ella li ha ordenat. La seva sorpresa és majúscula quan veu que la casa està buida i tot el que contenia ficat en caixes. Aquesta visió li aguditza el mal que duu dins i mor nua, estesa davant del retrat polsós del seu pare.

La vella i fidel Carmela no pot perdonar-se la mort de la seva senyora. Increpa desesperada els fills i nores de la Carlota per la seva gasiveria. Van ser capaços de fer signar uns papers

del notari a la moribunda per poder-se vendre tot el que tenia. La Teresa i la Sofia, les altres minyones, l'han de treure apressadament del saló i aquest serà l'últim cop que la Carmela trepitjarà el casal. Durant els tres anys que sobreviu a la Carlota, es reprotxarà l'esquifidesa del seu enterrament. Un sepeli amb escàs seguiment i enmig del silenci d'una vila assolada.

4) El 14 d'abril de 1931, mor l'Arquimedes Quintana. En Nelson el va a buscar a Flix amb el llaüt *Neptú*, on el navegant hi vaga esmaperdut. Molt malalt i delirant, l'estiren a la popa, sobre una màrfega. Quan s'acosten a Mequinensa, s'assabenten de la proclamació de la República, «Però l'Arquimedes Quintana, que tantes vegades havia proclamat la República en les nits enyorades de l'Edèn, no va adonar-se de res. Entre ell i les coses havia passat la dalla invisible de la mort» (Moncada 2006: 140).

Quan el cos de l'Arquimedes arriba a terra, els vilatans estan celebrant l'arribada de la República però, un cop s'adonen del desembarcament del cadàver del vell navegant, s'esdevé «la formació espontània del seguici, [...] la marxa fúnebre que havia substituït a la Marsellesa per acompanyar el difunt a casa, i [...] la continuació de la festa un cop esbandida l'ombra de la mort» (Moncada 2006: 144).

En Nelson, amb la mort de l'Arquimedes, s'enfonsa una mica més. El navegant copsa la seva absoluta desfeta el dia que deixa de navegar, després d'un viatge a Faió encara més dolorós perquè intueix que és l'últim: «Quan atracà als molls de la vila i va amarrar el vaixell al costat dels que feia temps que s'hi podrien, ja sabia que ni el Verge del Carme ni ell tornarien a navegar mai de la vida» (Moncada 2006: 316). Ara, sense ganes de cercar el sentit a res, en Nelson espera la mort:

> navegant sense llaüt, exiliat sense esperança de retorn, ja pertanyia a la nit inacabable per on el seu pare, la seva filla, Arquimedes Quintana, Malena, Aleix de Segarra, la vídua de Salleres, Joanet del Pla, Atanasi Resurrecció, Madamfransuà i tantes altres ombres entranyables navegaven silenciosament cap a l'oblit (Moncada 2006: 345).

5) Dels alegres parroquians del desaparegut i enyorat Edèn, molts anys després, n'arriben funestes notícies:

> a Mauthausen, a més de l'Aleix de Segarra, una altra persona havia evocat en l'últim moment de la seva vida la vila llunyana: el gas letal tallà els fils tremolosos d'una altra memòria que ordia desesperadament velles imatges de temps feliços a la vora de l'Ebre. Encara que les llistes sinistres de les víctimes del camp foren consultades anys després a la recerca de vilatans desapareguts durant l'exili, ningú no reparà en aquell cognom hebreu perdut entre milers. No el coneixien. A la persona que l'havia dut en vida, els qui la recordaven sempre li havien dit Madamfransuà (Moncada 2006: 256).

Amb la destrucció del convent s'esfondren les parets que contenien les pintades de l'Aleix de Segarra, els parroquians congelats en l'arrebossat de la paret:

> Un altre sacseig, més enèrgic i durador que no pas els primers, va dotar de moviment el pianista, assegut a la vora. Semblà que els dits del músic s'esllissaven sobre el teclat de l'instrument tocant la melodia que ballaven les coristes del segon terme mentre la gernació de minaires, navegants, pagesos i menestrals, situada a la paret de l'altra banda del vestíbul, esclatava en un crit inaudible d'entusiasme (Moncada 2006: 170).

Però la caiguda del convent també suposa la fi de la història il·lustrada de la Malena de Segarra i l'Aleix; cauen les parets on hi havia pintat el zenit de la seva història, quan es van conèixer en un carnaval. Deu anys d'amor «que al matí de 1971, quan les màquines eren a punt d'abatre el convent, van semblar a la vella Malena un cop de cerç, s'acabaren bruscament quan el món enmig del qual vivien com en una illa va esquarterar-se sense remei» (Moncada 2006: 181).

La Malena de Segarra mor al cap d'uns mesos després de la demolició del convent. La seva salut fràgil i la certesa de la mort de l'Aleix a Mauthausen —notícia comunicada pel Nelson— la duen a l'últim desenllaç. Un dels vilatans exiliats per la guerra va coincidir amb l'Aleix al camp de concentració i van poder mantenir una breu conversa: «[...] l'obsessió del pintor era Malena, una Malena llunyana, potser morta, que no havia contestat les seves cartes des de París, a on va anar a raure després de mil peripècies i on van detenir-lo els nazis quan entraren a la capital» (Moncada 2006: 256). La Malena és enterrada amb les màscares venecianes del seu carnaval amb l'Aleix i el seu taüt és dut pels parroquians del Cafè del Moll.

3.3.2 L'abandonament o «La noche queda para quien es»

1) Deu anys abans que mori el protagonista, aquest no ha vist retornar ningú a Ainielle. I encara que el poble es veu des de la llunyania, «nadie habrá podido imaginar las terribles dentelladas que el olvido le ha asestado a este triste cadáver insepulto» (Llamazares 2009: 12). L'Andrés està sol, terriblement sol, «condenado a roer mi memoria y mis huesos» (Llamazares 2009: 12).

Quan se'n va en Julio, l'Andrés, com fa sempre, es refugia al molí. Des d'allà veu «los reflejos temblorosos de los chopos sobre el río: inmóviles, solemnes, como columnas amarillas [...]» (Llamazares 2009: 81). Segueix amagat durant la nit:

> y la ventana y el tejado del molino se llenaron de repente de una lluvia compacta y amarilla. Eran las hojas muertas de los chopos, que caían, lenta y mansa lluvia del otoño que de nuevo regresaba a las montañas para cubrir los campos de oro viejo y los caminos y los pueblos de una dulce y brutal melancolía (Llamazares 2009: 81).

Aquesta pluja dura pocs minuts, però tenyeix «la noche entera de amarillo» (Llamazares 2009: 81). El protagonista comprèn que la decadència, començada temps ençà, avança obstinadament:

> aquella era la lluvia que oxidaba y destruía lentamente, otoño tras otoño y día a día, la cal de las paredes y los viejos calendarios, los bordes de las cartas y de las fotografías, la maquinaria abandonada del molino y de mi corazón. [...] A partir de aquella noche, el óxido fue ya mi única memoria y el único paisaje de mi vida. Durante cinco o seis semanas, las hojas de los chopos borraron los caminos y cegaron las presas y entraron en mi alma como en las habitaciones de las casas. [...] Ainielle se moría sin que yo pudiera ya tratar siquiera de evitarlo (Llamazares 2009: 81).

Quan es queda sol no sap que aquesta soledat serà absoluta, que en aquesta soledat no hi haurà cap esquerda, que serà impenetrable, com un búnquer, i fins i tot més. I per afegir-hi cruesa, serà una soledat progressiva. Per exemple, quan en Bescós mor, un dels primers hiverns que el protagonista està sol, l'Andrés ja no té res a fer a Biescas, ja que els fills del difunt s'han venut el ramat que ell cuidava. Quan se n'assabenta, de camí cap a casa, passant per Berbusa, refusa parlar amb algú.

El seu allunyament es fa pal·lès un dia, cinc anys abans de la seva mort, quan apareix pel poble un antic habitant: l'Aurelio de Casa Aurelio. Es disposa a buscar alguns mobles i estris de la seva antiga casa per emportar-se'ls. L'Andrés se n'ha anat a la muntanya i, quan torna, se'l troba. El que succeeix «sigue aún vivo e inalterable en mi recuerdo» (Llamazares 2009: 94). Feia temps que ambdós s'havien despedit, però el protagonista «había acumulado tanto olvido [...] que ya apenas podía ver las huellas que, en su rostro [en el d'Aurelio], el paso de los años había ido dejando» (Llamazares 2009: 96). L'apunta amb una pistola i no li va diu res. El seu silenci tens l'obliga a marxar sense res i, amb un tir disparat al cel, l'avisa de que no torni: «[...] éstos ya no eran ni su casa ni su pueblo» (Llamazares 2009: 96). L'Aurelio havia tornat a un poble que ja no li pertanyia, que l'havia abandonat, com ell havia fet abans amb Ainielle.

Ningú més retorna per por i perquè pensen (amb certesa o no) que l'Andrés ha embogit. Ell tampoc s'acosta enlloc ni s'allunya del seu poble per aconseguir queviures, ja que pot viure de la caça i del seu hort. Aquell hivern, però, és molt dur i s'ha d'enfrontar a una nova situació molt penosa: la gana. Casa seva està quasi enterrada per la neu i no pot sortir a caçar. Abans que ell qui el preocupa és la gossa, que cada cop està més moixa. Al final, decideix baixar a Berbusa per demanar ajuda, però la rebuda no és la que espera. Truca a totes les portes i ningú es digna a obrir; tots estan dins de les seves cases mirant a través de les cortinetes, horroritzats per la visió d'aquell home que vaga desconcertat —o embogit— pel mig dels carrers i que fins i tot espanta els gossos. Des d'aquell dia, l'Andrés mai més abandonarà Ainielle.

És des d'aquell dia, quan el món de l'Andrés es redueixi a Ainielle i la seva única funció sigui la de salvaguardar un poble cadavèric, que només l'acompanyaran els fantasmes.

2) D'ençà del suïcidi de la Sabina, l'Andrés porta la soga amb la que ella es va penjar lligada a la cintura «como una maldición» (Llamazares 2009: 30), però li pesa i li crema tant que se'n vol alliberar i la llença a la neu. Acte seguit s'estremeix només de pensar que la Sabina la voldrà recuperar i la busca amb l'ajuda de la gossa. Malgrat els esforços, no la troben: «[...] yacía en medio de la calle, bajo una gran losa de hielo y de silencio» (Llamazares 2009: 34).

També decideix desempallegar-se de tot el que li pugui recordar a la seva dona, de tot el que era d'ella, de la Sabina de les fotografies que el segueix arreu amb la seva mirada gèlida, amb els seus «ojos amarillentos» (Llamazares 2009: 35). La nit que ho enterra tot dins d'una maleta se n'adona que en aquell moment, en un instant fatídic però inevitable, «la locura depositó sus larvas amarillas en mi alma» (Llamazares 2009: 45).

Mesos mes tard, a l'inici d'una primavera incerta, la soga apareix enmig de la neu fosa, però no suscita en el protagonista el turment d'antany. Se la torna a lligar a la cintura i sap que la durà per tota la vida, «porque la soga era el alma sin dueño de Sabina» (Llamazares 2009: 47). Es fixa també en les pomes d'un pomer que va plantar el seu pare, per veure com l'arbre i l'Andrés creixien junts, i veu que són grogues. Com que el pomer va florir quan va morir la Sabina —feia temps que no floria—, ho interpreta com que la sabia de la mort ha fet ressorgir aquest arbre vell.

I és que des de que l'Andrés es queda sol, al·lucinacions i realitat s'entremesclen en una amalgama indestriable: «sólo mi propio aliento rompía apenas las láminas heladas e infinitas del silencio» (Llamazares 2009: 22). Els mesos i les estacions transcorren indolentment: «Era como si el tiempo se hubiera congelado de repente. Como si el viejo río de los días se hubiera detenido bajo el hielo congelado convirtiendo mi vida en un interminable e inmenso invierno» (Llamazares 2009: 59). Quan mira enrere intentant recordar què hi havia abans en comptes d'aquesta solitud, tan sols veu «un pueblo abandonado por el que cruzan los recuerdos como espinos arrastrados por el viento» (Llamazares 2009: 59).

La seva por més gran és perdre el cap, abandonar-se a la bogeria que el sotja constantment. Ja abans havia sentit «el miedo a la locura y el vértigo infinito del invierno», però ara «el grito de los bosques acentuaba más aún la sensación de soledad que, hasta entonces, había inútilmente tratado de ocultar tras la presencia indestructible y culpable de la nieve» (Llamazares 2009: 60).

Quan arriba el bon temps es deixa guanyar per la indolència i es dedica a vagarejar pel poble. Per les nits, fa una foguera i «[se] sentaba en un portal a conversar con los fantasmas de sus antiguos habitantes» (Llamazares 2009: 61). Aquestes presències cada cop són més properes. Quan un escurçó el pica assegut al portal de la casa d'Acín, un antic vilatà, en el pitjor moment de l'agonia se li apareix la Sabina, asseguda al caire del llit. No es mou mentre dura la febre de l'Andrés i deixa entrar la gossa a l'habitació per a que li llepi la seva mà monstruosament inflada. Durant el seu estat febril, també veu el fill d'Acín, un nen deformat que es deia que els seus pares lligaven a la pota del llit mentre no parava de gemegar, i a centenars d'escurçons ficant-se dins el seu cos pel forat de la ferida. Un cop recuperat, mai més s'atura davant la casa d'Acín, excepte al cap d'uns anys, quan la casa està molt malmesa, que s'atreveix a mirar entre els murs amb una llanterna i hi veu un llit de nen amb corretges penjant i un niu d'escurçons sobre el matalàs.

Més endavant, la seva mare apareix a la cuina de casa, davant del foc. L'acompanyen la Sabina i la Sara. Li té por a la seva mare: «[...] parecía haber venido a demostrarme que era el tiempo, y no ella, el que realmente estaba muerto» (Llamazares 2009: 86). Intenta fugir d'aquest absurd: «[...] a veces, cuando la soledad era más fuerte que la noche, cuando el cansancio y la locura desbordaban los recuerdos, corría hacia la cama y me tapaba con las mantas, como un niño, para no tener que compartirlos con los de ella» (Llamazares 2009: 87). Un altre dia, a la reunió espectral de la cuina s'hi sumen tots els morts de la casa. Horroritzat, no pot suportar aquesta visió i fuig a l'exterior, on «el cielo era amarillo como en las pesadillas» (Llamazares 2009: 88). Però el poble es mou en una dansa macabra i l'Andrés ha de fugir més enllà. Des de lluny, se n'adona que tots els morts estan a les cuines de les seves antigues cases. No torna fins a l'albada del dia següent: «Quizá todo, en realidad, no había sido más que un sueño, una turbia y torturada pesadilla nacida del insomnio y de la soledad. O, quizá, no» (Llamazares 2009: 91).

La seva mare torna al cap d'uns mesos d'absència. Des de llavors, ha tornat moltes vegades; sola, amb la Sabina o amb tota la família. El protagonista fuig d'aquesta companyia, però, al final, comprén que són els morts els que substitueixen a la que comunitat que ell tant anhela:

> no tuve otro remedio que resignarme a compartir con ellos mis recuerdos y el calor de la cocina. Y ahora que la muerte ronda ya la puerta de este cuarto y el aire va tiñendo poco a poco mis ojos de amarillo, incluso me consuela pensar que están ahí, sentados junto al fuego, esperando el momento en que mi sombra se reúna para siempre con las suyas (Llamazares 2009: 92).

La mort també acompanya l'Andrés sense deixar-lo ni un moment. La seva presència és tan intensa que es pregunta si, en realitat, ja és mort: «La sensación oscura e impenetrable de que, quizá, yo también estoy muerto y de que todo lo vivido desde entonces no ha sido sino

el eco final de la memoria al deshacerse en el silencio (Llamazares 2009: 93). Si no és mort, ja fa temps que s'hi sent:

> Yo me di cuenta que mi corazón estaba ya muerto el día en que se fueron los últimos vecinos [...] Y, a partir de ese día [quan va morir la Sabina], la soledad me obligó a ser testigo permanente e irremediable de mi propia destrucción bajo el peso de los años ya vividos.
>
> [...] cuando la soledad se hizo tan fuerte [...] llegué, incluso, a perder la noción y la memoria de los días. [...] aquel murmullo de agua muerta que corría por mis venas (Llamazares 2009: 107-108).

Ara bé, no la tem ni l'esquiva, malgrat que té una afecció als pulmons i un dolor que «escarba en [sus] pulmones como un perro» (Llamazares 2009: 71). És el mateix mal que es va acarnissar amb la Sara. Ell és conscient del que li espera: «Desde que [la muerte] comenzó a roer mi memoria y mi aliento, asumí su presencia como una maldición a la que, en realidad, estaba condenado desde hacía mucho tiempo» (Llamazares 2009: 72). Interpreta que morint trobarà «consuelo a tanto olvido y tanta ausencia» (Llamazares 2009: 74). Aquesta preparació per l'inevitable li serveix per «cuando el dolor encharca mis pulmones como una lluvia amarga y amarilla, para escuchar sin miedo a la lechuza que anuncia ya mi muerte entre el silencio y las ruinas de este pueblo que, dentro de muy poco, morirá también conmigo» (Llamazares 2009: 74).

Ell mateix es cava la seva tomba, entre la de la Sabina i la de la Sara. Segur que tothom creurà que està boig; ningú és capaç de fer un clot a terra per a enterrar-s'hi, «Pero yo, Andrés de Casa Sosas, el último de Ainielle, ni estoy loco ni me siento condenado, salvo que sea estar loco haber permanecido fiel hasta la muerte a mi memoria y a mi casa [...]» (Llamazares 2009: 131). També intenta fer-se la caixa, però la fusta està massa humida.

Sigilosament, la mort es va apropant, i ell l'espera en companyia de la gossa i del riu:

> Sólo la perra ha seguido conmigo hasta el final. Sólo la perra y ese río silencioso, melancólico, solitario y olvidado igual que yo, que lleva en su corriente la corriente de mi vida y que es el único que me sobrevivirá. [...] sólo junto al río, entre los avellanos y los chopos de la orilla, hallaba yo consuelo a tanta paz. [...] entre los árboles del río tenía siempre la impresión de no estar solo, de que había entre las sombras alguien más (Llamazares 2009: 103-104).

Però el final també s'acosta per la gossa.

I arriba l'última nit i l'Andrés és l´únic que queda, el darrer supervivent:

> No sólo estoy muriéndome completamente solo, totalmente indefenso, sino que soy consciente en cada instante de cómo el hielo va avanzando por mi sangre. No sólo estoy despierto —despierto y desvelado— ante las puertas de la muerte, sino que, desde hace muchas noches, el sueño y sus misterios me han abandonado. Y, por si ello fuera poco, en lugar de dormirme, en lugar de ayudarme a enfrentarme a la muerte, la luna se deshace y también me abandona (Llamazares 2009: 132).

«¡Dadme agua y matadme!» (Llamazares 2009: 112). Aquest clam desesperat va ser escopit per la boca calcinada d'una vella que va sobreviure a un incendi al vell casalot de Sobrepuerto, que es va cremar amb la família i el ramat dins. Abans d'aquesta nit, se l'hi ha aparegut a ell i a la gossa i en aquesta última nit no sap si aquest crit turmentat surt de la seva boca o de la de la vella: «El humo abrasa mis pulmones, me seca la garganta, pone en mi propia voz el eco de otras voces y el ritmo irregular de otras respiraciones distintas de la mía [...]» (Llamazares 2009: 113). Desitjaria fer seva la reclamació de la vella, «Pero [está] solo. Completamente solo. Cara a cara con la muerte» (Llamazares 2009: 114).

El seu major temor és que ningú el trobi i que, per això, no pugui descansar mai més tranquil. Ara que la mort serà la seva i no hi ha ningú més, «No tendré ya otro remedio que esperar a que me encuentren. Aquí, en esta misma cama, mirando hacia la puerta, mientras los pájaros y el musgo me devoran y la savia de la muerte va pudriendo mi recuerdo lentamente» (Llamazares 2009: 117). També l'angoixa què restarà després d'ell: «El tejado y la luna. La ventana y el viento. ¿Qué quedará de todo ello cuando yo me haya muerto? Y, si yo ya estoy muerto, cuando los hombres de Berbusa al fin me encuentren y me cierren los ojos para siempre, ¿en qué mirada seguirán viviendo?» (Llamazares 2009: 43).

L'agonia s'allarga i el descans no arriba:

> La lluvia está borrando la luna de mis ojos y, en el silencio de la noche, escucho ya el murmullo lejano, vegetal, desolado, como de ortigas que se pudren en el río de mi sangre. Es el murmullo verde de la muerte que se acerca. [...] El único sonido que perdurará cuando en Ainielle nadie ya pueda escucharlo. [...] Sólo si Andrés regresa [...], ¿quién sabe?, quizá alcanze todavía a descubrir entre las zarzas una laja de piedra con mi nombre grabado y el perfil de la tumba en la que, dentro de muy poco, yo dormiré esperándole (Llamazares 2009: 129).

Desitja que algú sigui misericordiós amb ell com ell ho ha estat amb la gossa:

> Conmigo nadie tuvo ese detalle [matar-lo]. De mí, nadie se acordó, ni siquiera a la hora de matarme. [...] ¿Qué he sido yo estos años, aquí solo, sino el perro más fiel de esta casa y de Ainielle? [...] Durante estos años, aquí solo, igual que un perro, he visto transcurrir los días y los meses esperando que un día se acordase de mí el único que puede hacer conmigo lo que yo he hecho esta mañana con la perra. [...] A él, al cazador de perros le he llamado muchas veces en la noche, a lo largo de todos estos años, pidiéndole que hiciera conmigo de una vez lo que yo he hecho esta mañana con la perra (Llamazares 2009: 135-139).

Aquells que vagin al poble a buscar el seu cadàver es trobaran amb un silenci enquistat: «Gritar ahí fuera únicamente serviría para turbar el equilibrio de la noche y el sueño vigilante de los muertos» (Llamazares 2009: 12). Aniran casa per casa —o pel que resti d'elles— buscant-lo, «dejando que el instinto suplante a los recuerdos allí donde éstos se muestren impotentes» (Llamazares 2009: 13). Tindran por: «[...] llegarán a temer que Ainielle entero se despierte de su sueño [...] y [que] los fantasmas de sus antiguos habitantes aparezcan de repente a la puerta de sus casas nuevamente» (Llamazares 2009:

14). Com si l'Andrés fos un animal salvatge, «de lo que todos estarán [...] convencidos es de que yo jamás saldré de mi agujero mientras ellos permanezcan en el pueblo. Y también, de que, si logran encontrarme les ofreceré más resistencia de la que, sin duda alguna, ya esperaban» (Llamazares 2009: 15). Finalment, el trobaran «encima de la cama, vestido todavía, mirándoles de frente, devorado por el musgo y por los pájaros» (Llamazares 2009: 16), construiran una caixa i se l'enduran del poble: «Me cubrirán de tierra con la pala que he dejado allí olvidada y, en ese mismo instante, para mí y para Ainielle, todo habrá concluido» (Llamazares 2009: 142).

3) La misericòrdia fa que l'Andrés prengui una decisió sobre la gossa. Ell ha decidit morir; Ainielle està mort i ja no queda un bri de vida enlloc. Mantenir viva la gossa és condemnar-la a una mort agònica, cercant vida allà on no n'hi ha ni hi pot haver. Així que la mata per no deixar-la sola i perquè l'estima: «Ella jamás podrá saber el dolor que sentí al separarme para siempre de su lado» (Llamazares 2009: 133). Ho fa amb l'últim cartutx que li queda: «Lo guardaba para ella desde hacía varios años» (Llamazares 2009: 133).

4) Ha arribat l'última nit per l'Andrés i per Ainielle. Ell ha sigut un trist espectador de «la descomposición final del pueblo y de mi cuerpo y he esperado sin pena ni impaciencia la llegada de esta noche» (Llamazares 2009: 104). El narrador i el protagonista; dins i fora.

Aquesta última nit, els esdeveniments es mouen a pas de tortuga, són nítids i observables al detall:

> las horas van pasando y la lluvia amarilla va borrando la sombra del tejado de Bescós y el círculo infinito de la luna. Es la misma de todos los otoños. La misma que sepulta las casas y las tumbas. La que envejece a los hombres. La que destruye poco a poco sus rostros y sus cartas y sus fotografías. La misma que una noche, junto al río, entró en mi alma para no volver ya nunca a abandonarme el resto de los días de mi vida (Llamazares 2009: 119).

La pluja groga ha inundat el cor del protagonista i les cases d'Ainielle: «[...] la lluvia ha ido anegando mi memoria y tiñendo mi mirada de amarillo. [...] todo a mi alrededor se ha ido tiñendo de amarillo como si la mirada no fuera más que la memoria del paisaje y el paisaje un simple espejo de mí mismo» (Llamazares 2009: 119). El groc és el color de les pomes corrompudes del pomer, el color que cobreix les cases: «[...] todo a mi alrededor era amarillo. Amarillo como paja. Amarillo como el aire una tarde de tormenta o como el resplandor de los relámpagos en una pesadilla» (Llamazares 2009: 120). Tot és groc, també la gossa i ell mateix. Res s'escapa de la marea groga, ni tan sols les habitacions de les cases «donde el silencio y la humedad se entremezclaban en una pasta espesa y amarilla. [...] La savia de la muerte había ya invadido todo el pueblo, roía las maderas y el aire de las casas, impregnaba mis huesos como una humedad lenta y amarilla» (Llamazares 2009: 121).

Un cop l'Andrés mor, és el torn d'Ainielle, que haurà de suportar una agonia més llarga:

> Como arena, el silencio sepultará las casas. Como arena, las casas se desmoronarán. Oigo ya sus lamentos. Solitarios. Sombríos. Ahogados por el viento y la vegetación. Caerán poco a poco, sin ningún orden cierto, sin ninguna esperanza, arrastrando en su caída a todas las demás. Unas, irán hundiéndose despacio, muy despacio, bajo el peso del musgo y de la soledad. Otras, caerán de bruces en el suelo de repente, violenta y torpemente, como animales abatidos por las balas de un paciente e inexorable cazador. Pero todas, más tarde o más temprano, más tiempo o menos tiempo resistiendo inútilmente, acabarán un día devolviéndole a la tierra lo que siempre fue suyo, lo que siempre ha esperado desde que el primer hombre de Ainielle se lo arrebató (Llamazares 2009: 125).

Podria ser que la casa de l'Andrés resistís estoicament, com ell:

> A lo mejor, sigue mi ejemplo y aguanta hasta el final, desesperada y tenazmente, viendo cómo se queda sola día a día, viendo cómo las otras la van abandonando poco a poco igual que a mí me hicieron sus vecinos. Y cabe, incluso, que un día Andrés regrese, al cabo de los años para enseñarle Ainielle a su familia, a tiempo todavía de ver su casa en pie como recuerdo de la lucha de sus padres y como testimonio silencioso del olvido en que él nos tuvo. [...] Pero cuando Andrés vuelva a Ainielle, será para saber que todo está perdido (Llamazares 2009: 126).

Així, un cop acabada aquesta llarga història, els hi toca entrar en escena als saquejadors, que s'aprofitaran de la mort d'aquell que guardava zelosament el poble. Les gents d'altres llocs «acudirán como buitres, a mi muerte, para llevarse los despojos de este pueblo en el que yo dejo mi vida. Romperán los cerrojos, las puertas. Saquearán las casas y las bordas, una a una» (Llamazares 2009: 126-127).

* * *

Les persones que vinguin a recollir el cos de l'Andrés de Casa Sosas «contemplará[n] las ruinas, la soledad inmensa y tenebrosa del paraje» (Llamazares 2009: 9). Aterrits, veuran «los tejados y los árboles de Ainielle, ahogados entre peñas y bancales. [...] Ainielle se cuelga sobre el barranco, como un alud de losas y pizarras torturadas. [...] Fuera de eso, el silencio y la quietud serán totales» (Llamazares 2009: 10).

La llum no serà suficient i les llanternes il·luminaran:

> ese sórdido paisaje de paredes y tejados reventados, de ventanas caídas, de portones y cuadros arrancados de sus marcos, de edificios enteros arrodillados como reses en el suelo junto a otros incólumes aún, desafiantes. [...] Y, entre tanto abandono y tanto olvido, como si de un verdadero cementerio se tratara, muchos de los llegados conocerán por vez primera el terrible poder de las ortigas cuando, adueñadas ya de las callejas y los patios comienzan a invadir y a profanar el corazón y la memoria de las cosas (Llamazares 2009: 11).

Els visitants que s'acostin a Ainielle ja de lluny divisaran el «perfil melancólico» (Llamazares 2009: 11) del poble i com els mira «fijamente desde los ojos huecos de sus ventanas» (Llamazares 2009: 11). Seran els mateixos ulls buits del cadàver de l'Andrés, menjats «por el musgo y por los pájaros» (Llamazares 2009: 16).

4 Del poble al mite (el paper de la memòria)

«Tota literatura que aspira a una certa perdurabilitat, i de manera molt especial la narrativa, intenta de crear un món.»[2]

Els mites tenen dues funcions bàsiques: exemplificar i explicar. En el primer vessant, el d'exemplificar, la història que ens exposa el mite se'ns presenta com un model d'actuació a seguir. En el segon vessant, el d'explicar, el mite ens conta uns fets que donen resposta a preguntes fonamentals per a les persones. En aquest últim cas, el mite rememora uns esdeveniments que cal recordar per salvar-los de l'oblit.

En aquest apartat pretenem mostrar com Cds i Llla entortolliguen fets reals i fets que no ho són per a construir, tal com esmentem al principi d'aquest apartat, un món propi que té la seva raó de ser en la lectura que faran els lectors d'un llibre i de l'altre. En definitiva, qui si no ells, seran els dipositaris d'ambdues narracions?

Una cosa és ben certa; néixer en un lloc determinat és un atzar. Però quan l'atzar ja ha fet la seva feina, es forgen les identitats i les pertinences a aquell lloc, on hi has anat a parar per atzar, sí, però que és el *teu* lloc. On has nascut i on t'agradaria morir. La pèrdua d'aquest lloc, tal com passa amb Mequinensa i Ainielle, és traumàtica. Només cal parar atenció al lèxic que empren els dos autors al llarg dels seus llibres i a mesura que avança la destrucció dels dos pobles: drama, destrucció, demolició, escampadissa, desastre, sinistre, mort, sepultura, ensorrar, enfonsades, incertesa, èxode, malesa, desfigurats, abatre, esquarterar, endolada, famèlica, rovell, desfetes, nafra, desbandada, implacable, cucs del podriment, endolat, irreversible, ruïnosa, empestada, cementiri, malenconia, morta, invasors, embestida, brutal, rosegar, corroïts, silenci, malson, cruel, patir, perir, podrien, assolada, arrasada, buit, ruinas, soledad, ahogados, podredumbre, olvido, sórdido, abandono, cementerio, invadir, profanar, roer, dentelladas, cadáver, destrucción, fantasmas, gemido, agotarse, miedo, borrando, pena, crueldad, despojos, pálido, tedio, desolada, sombra, maldición, herrumbroso, atormentado, mutilados, desgarrones, reventados, corrompidas, congelado, vértigo, heridas, condenado, ausencia, despojos, lamento, tormenta, miseria, guerra, víctima, lepra, moho, i un llarg etcètera. N'hi ha moltes més i els dos llibres en comparteixen algunes. Per què, sigui de la manera que sigui, és tan dolorós perdre un poble?

Quan un poble desapareix, una comunitat se'n va amb ell. En el cas que ens ocupa, no vol dir que tots els seus membres morin, sinó que emigren —els de Mequinensa a una nova vila

[2] Francesc Parcerisas (2005). *La creació del món*. Dins de «Jesús Moncada, camí del record», Serra d'Or [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 550 (octubre 2005), p. 37.

i els d'Ainielle allà on puguin albirar un futur millor, excepte el protagonista—, però la vila que han deixat sí que s'endú definitivament una manera de fer que inclou costums mil·lenaris, oficis, imaginari, temps, espai, històries, llegendes, una llengua... Tot allò que sorgeix d'una comunitat humana i que és incommensurable.

En els dos llibres trobem molts exemples que posen de manifest aquest conjunt d'elements. En Nelson, a Cds, es lamenta per haver d'assistir a certs esdeveniments, entre ells la fi de la navegació, que era la feina a la qual es dedicaven molts dels mequinensans: «[...] Cabronada de viure que no li estalviava ni la mort de la vila ni la del seu ofici» (Moncada 2008: 315). Seguint amb aquest exemple, l'Andrés de Casa Sosas, l'últim habitant d'Ainielle, recorda la seva infantesa i com el seu pare va lluitar «contra esta tierra estéril e irredenta» (Llamazares 2009: 73). Al final, quan la mort s'acosta, aquest esforç de generacions de famílies és en va, ja que «la hiedra y la carcoma han destruido el trabajo de toda una familia y de todo un siglo» (Llamazares 2009: 84). La «lucha de sus padres» (Llamazares 2009: 126) acaba amb la seva mort, que és la mort de tot un poble.

No només s'ha perdut tot l'esforç dut a terme, sinó que la comunitat que l'ha fet possible s'ha disgregat. Aquest fet és bàsicament present a Llla, ja que sense els veïns i en condicions tan extremes és impossible sobreviure. La cooperació és essencial, per això, l'Andrés recorda amb nostàlgia com els habitants d'Ainielle celebraven la fi dels hiverns gèlids i implacables d'aquella zona de l'Aragó. No és estrany que acabi substituint l'antiga comunitat pels morts de tot el poble que, imitant allò que feien els vivents, s'agrupen al voltant del foc, com una autèntica família. A Cds la comunitat s'erigeix com un baluard aliè a les influències de l'exterior. Existeix una consciència de superioritat o, almenys, de ser especial que no es troba a Ainielle, i això és així malgrat les diferències socials, que són força acusades. Tal com es pregunta la Camil·la, una de les minyones de casa Torres i Camps, en un moment de la narració: «[...] ¿què n'havien de fer la gent de la capital, del que passava a la vila?» (Moncada 2008: 49).

I quina és l'única manera que aquests elements que hem esmentat, com la comunitat, l'esforç, la cooperació i molts d'altres, puguin sobreviure malgrat la destrucció del lloc d'on sorgeixen? Doncs, com ja hem apuntat succintament en els paràgrafs anteriors, a través de la memòria, del record d'allò que una vegada va ser i que ja no serà.

La vida de cadascun de nosaltres, la nostra identitat, està formada per records, sigui en la forma que sigui (integrats, falsejats, mig oblidats, traumàtics, etc.). Part d'aquests records s'han forjat en un lloc; el lloc on hem crescut i hem consolidat les nostres actituds i els nostres temors. Una deducció òbvia, però no per això menys relacionada amb el tema que ens ocupa, podria ser que si desapareix aquest lloc, part dels nostres records també ho fan.

És com morir una mica. L'única manera que tenim de donar-los entitat és amb la memòria que, a vegades, esdevé difusa o, pel contrari, retorna amb «el brillo y la rabia de un relámpago» (Llamazares 2009: 30).

L'Andrés de Casa Sosas recorda quan ell era petit i, a Ainielle, el seu pare, els seus avis i els vells del poble explicaven històries; relats que ell escoltava d'amagatotis i que assimila com si fossin propis, perquè el vinculen als antics vilatans d'Ainielle. Aquest intercanvi permet que ara sigui ell qui explica la història. De fet, un dels temes més importants en bona part de l'obra de Llamazares, i que queda reflectit en el text de Llla, és la memòria —tant individual com col·lectiva—, la memòria com a motor de la creació, com a element primordial. L'Andrés revela la seva resistència a la mort, malgrat que en alguns moments la desitja ferventment, quan recorda:

> La soledad [...] me ha obligado a enfrentarme cara a cara conmigo mismo. Pero, también, como respuesta, a construir sobre recuerdos las pesadas paredes del olvido. [...] ésa era la única manera que tenía de sobrevivir entre tanta ruina y tanta muerte, la única posibilidad de soportar la soledad y el miedo a la locura (Llamazares 2009: 40).

Sembla que quan ja no queda res, la memòria és el nostre refugi. Continua l'Andrés: «A partir de ese día [quan destrueix tot allò que li recorda a la Sabina], la memoria fue ya la única razón y el único paisaje de mi vida. [...] el tiempo [...] comenzó a discurrir en sentido contrario» (Llamazares 2009: 40).

Així doncs, l'existència del protagonista de la Lla queda reduïda als elements més primaris de la supervivència. Com hem dit, la memòria, en alguns moments, esdevé la salvació de l'Andrés, una manera de donar sentit al moment que està vivint i de reforçar la seva dignitat com a supervivent. Quelcom semblant li succeeix al Nelson, a Cds. Ell, quan ho ha perdut tot, quan les mines s'han tancat i la gent que estimava ha mort o ha fugit, se n'adona, també amb la força d'un raig lluminós, que el record és l'única manera de sobreviure a la destrucció. I ho fa recordant el seu estimat Arquimedes Quintana i, més concretament, les vicissituds d'aquest a Tetuan:

> tingué el besllum que la intensitat insòlita de les recordances potser es devia al sotrac que la destrucció de la casa de Llorenç de Veriu [la primera casa en ser derruïda] provocava en la memòria de la vila. Potser els carrers, les places, les cases, els dos rius, amollaven desesperadament els records perquè algú els recollís abans de la demolició i de l'escampadissa ineludible. Tant se val, l'evocació no havia estat mai de la vida tan precisa com aleshores (Moncada 2008: 36).

Com veiem, tant a Cds com a Llla se'ns presenten uns personatges que lluiten contra el pas del temps amb l'arma, aparentment poc consistent, de la memòria. A Cds la tecnologia invasiva i depredadora enfonsa Mequinensa sota un pantà i a Llla són les necessitats de sobreviure les que deixen sol a Ainielle —sobretot com a resultat de la Guerra Civil—. En

realitat, però, hom no intenta sostenir una lluita contra la inevitabilitat del pas del temps, sinó que s'obstina en conservar aquesta identitat de la qual parlàvem.

La lluita de l'Andrés és feixuga i ve de lluny. De fet, el personatge parla d'una «maldición lejana» (Llamazares 2009: 60) que el porta fins on es troba en el moment present. Submís al determinisme, està convençut que un atzar malèvol ha guiat la seva existència. La seva condemna a mort es confirma al principi de la novel·la, i des de llavors tem per damunt de tot què succeirà després, qui serà la pròxima baula de la cadena que té l'origen a Ainielle: «El tejado y la luna. La ventana y el viento. ¿Qué quedará de todo ello cuando yo me haya muerto? Y, si yo ya estoy muerto, cuando los hombres de Berbusa al fin me encuentren y me cierren los ojos para siempre, ¿en qué mirada seguirán viviendo?» (Llamazares 2009: 43). Aquest temença és per la continuïtat del poble i de les seves gents i, per això, en part, és comprensible que sigui tan inflexible amb el seu fill Andrés; ell ha tingut la gosadia de trencar la cadena i d'abandonar a la seva sort un poble fràgil i moribund que necessitava de la seva ajuda. Ha deixat enrere la casa del seu avi, del pare del seu pare, amb tot allò que contenia, amb la història dels seus objectes. Una història aquesta que és molt present a Cds.

Quan els mequinensans han de treure totes les seves pertinences al carrer perquè les màquines puguin encetar les demolicions, en tot els objectes que emergeixen de la intimitat de les llars hi convergeixen els records dels vilatans. Això succeeix amb el Ford amb el qual l'amant de la Carlota, en Francesc Romaguera, la va dur a ella —i al seu recent estrenat marit— des de l'estació de tren a casa dels Torres i Camps després que tornessin de la seva lluna de mel. El poder d'evocació que aquest vehicle té sobre la senyora la treu de polleguera i la seva minyona, la Carmela, també s'enfurisma:

> ¿Per què havia hagut d'aparèixer, el Romaguera? La destrucció de la vila el retornava del fons dels anys, com treia a la llum les baluernes dels edificis que esperaven la demolició. Potser hauria estat preferible ensorrar les cases amb el que conservaven a dins, fer taula rasa, recomençar sense les velles andròmines impregnades d'altres anys i d'altres vides. [...] Però no eren les coses. [...] La vella minyona va adonar-se de la inutilitat de lluitar contra un temps immutable del qual portaven enfonsades les llavors que de vegades germinaven en còlera (Moncada 2008: 112).

Seguint amb el fil de la por, una inquietud semblant, la de perdre la identitat, és la que empeny a córrer l'Arquimedes Quintana després que, en la seva joventut, un moro li hagi tallat l'orella a Tetuan. I la seva cursa no està orientada a buscar un metge, sinó que corre per retrobar la seva Mequinensa estimada i tot allò que hi ha deixat: «[...] buscava la vila, el Segre, l'Ebre, els llaüts, la Carme...» (Moncada 2008: 39). Tot allò que el poble representa per l'Arquimedes està irremeiablement lligat, vulgui o no vulgui, a la seva essència. De la mateixa manera que l'entorn, el bosc, les plantes i els animals amb els què conviu l'Andrés formen part d'ell, en això que anomena la «memoria del paisaje» (Llamazares 2009: 119).

L'oblit/el olvido és una paraula que, paradoxalment, és recordada constantment en els dos llibres.

Però els rius de la remembrança són intricats. I recordar no sempre és un exercici plàcid ni senzill. Les tortuositats, les distorsions i les traïcions acompanyen aquest acte: «Pronto entendí que nada volvería a encontrar igual que antes, que mis recuerdos eran sólo reflejos temblorosos de mí mismo, que mi fidelidad a una memoria deshecha ya entre nieblas y ruinas acabaría convirtiéndose a la larga en una nueva forma de traición» (Llamazares 2009: 41). El retorn al passat és tan dolorós que pot arribar a esdevenir un perill: «[Recordar] Era la exhumación final de todo lo soñado y lo vivido, el comienzo de un viaje sin retorno hacia el pasado que ya sólo acabará conmigo» (Llamazares 2009: 41).

A Cds, el record, en alguns casos, també és com un fibló que se't clava lentament en un lloc molt desplaent, com quan fa la seva aparició el Ford que va ser niu d'amors de la Carlota i en Francesc. Però en la novel·la de Moncada abunden els records mentiders que pretenen, valgui la redundància, desmitificar el mite. Alguns dels protagonistes, en un joc expressament irònic, disfressen els records, els reconstrueixen, per donar-los un revestiment èpic del qual estan mancats. Això passa en gran mesura quan alguns vilatans expliquen què va succeir el dia abans que es dugués a terme la primera demolició, la de la casa de Llorenç de Veriu. Totes són situacions premonitòries: va ser una nit tempestuosa, un silenci que es podia tallar amb un ganivet omplia els carrers, i el rellotge del campanar es va aturar. A més, el dia següent, a les onze del matí, els testimonis asseguraven haver sentit un retruny que els va fer esgarrifar. Com diu el narrador anònim: «Ningú no discutia que d'haver-se produït [tots aquests fets] tal com deia la crònica, hauria resultat força adient com a escenografia del preludi del drama» (Moncada 2008: 11). Vaja, que res del que asseguraven aquestes veus anònimes era cert; és més, ningú es va assabentar de la primera demolició perquè estaven acostumats a sentir sorolls forts provinents de les mines. De fet, el sempre pragmàtic apotecari de la vila, l'Honorat del Rom, dóna una explicació racional a cadascuna de les llegendes que giren entorn de la destrucció del poble per després afegir que va ser una nit «anodina» (Moncada 2008: 11).

La imaginació dels mequinensans, malgrat que hi hagi qui els rebati, no s'acaba aquí. Els sempre prolífics parroquians del Cafè del Moll recorden amb molta intensitat les aventures a Tetuan del seu estimat company Arquimedes Quintana. Units en l'evocació, és tal la seva emoció, que fins i tot asseguren que el general Prim va deixar l'empremta de la seva espasa al mostrador de marbre del bar quan va confondre un client amb un moro. I és que la història de Tetuan és un pou sense fons: el mateix Arquimedes, quan sent enrenou, assegura que és la bullícia que escolta la seva orella enterrada al Marroc. Ja s'esmenta a Llla: «[...] los ojos se habitúan a un paisaje, lo incorporan poco a poco a sus costumbres y a

sus formas cotidianas y lo convierten finalmente en un recuerdo de lo que la mirada, alguna vez, aprendió a ver [...]» (Llamazares 2009: 34). Probablement, aquesta memòria mentidera alhora que innocent, plena de noblesa, dignitat, dramatisme i d'altres paraules grandiloqüents, esdevé un intent per glorificar el passat enfront d'un futur ple d'incertesa.

Una altra memòria molt important es pot rastrejar entre els habitants de Mequinensa i els d'Ainielle: la memòria col·lectiva, que està conformada per un imaginari molt ric. Com ja hem dit, ambdues comunitats són (o eren), en el cas del poble de l'Andrés de Casa Sosas, comunitats cohesionades, portadores d'un patrimoni comú. És evident que l'Andrés no pot sobreviure sol. Sense ningú que l'ajudi ni tan sols les seves necessitats bàsiques estan cobertes. I pitjor encara, sol no pot reconstruir els pedaços d'Ainielle que van caient. I, finalment, sol no pot foragitar la mort: «Mientras hubo vecinos en Ainielle, la muerte nunca estuvo vagando más de un día por el pueblo. Cuando alguien moría, la noticia pasaba, de vecino en vecino, hasta el final del pueblo y el último en saberlo salía hasta el camino para contárselo a una piedra» (Llamazares 2008: 116). Ara que ell és l'últim, no pot exorcitzar la mort. Segurament, aquest coneixement íntim, únic d'aquesta comunitat, és el que sotja l'Honorat del Rom quan juga a les cartes al Cafè del Moll: «Assegut vora els jugadors, observava, escoltava i aprenia amb avidesa no solament els secrets del joc, el que menys li importava, sinó alguna cosa més amagada, un solatge vilatà vell com els rius, present en les figures congregades al voltant d'una taula amb el pretext d'unes cartes» (Moncada 2008: 279).

A Cds, aquest imaginari forjat per la comunitat també hi és molt present i es vincula amb la memòria mentidera. La Camil·la, serventa de la casa Torres i Camps, recorda històries esgarrifoses de Mequinensa, com la de Pere dels Sants, un pinxo que va morir apunyalat. Molts veïns van sentir la baralla i van veure caure el pinxo assassinat per vuit punyalades, «que després el temps multiplicaria, com havia de multiplicar també els gossos que acudiren a llepar la sang de l'empedrat» (Moncada 2008: 49). El mutisme és generalitzat: «La vila callà aleshores [amb la mort de Pere dels Sants] i ara tornava a fer-ho [amb el tret que rep Jaume de Torres mentre l'Aleix de Segarra li està fent el retrat]» (Moncada 2009: 49). Tots a una, sense fissures.

Més específicament, i vinculat amb la diferència acusada de classes que hem comentat que existia a Mequinensa, el proletariat també posseeix la seva memòria col·lectiva. Quan l'alcalde de la vila i pare d'en Francesc, en Sadurní Romaguera, en el catorzè aniversari de la Carlota de Torres fa una arenga en contra dels treballadors de les mines i de la degradació moral de l'Edèn, les seves paraules no se les enduu el vent, ja que «havien de quedar gravades a la memòria de la vila» (Moncada 2008: 60). La Carlota de Torres es lamenta d'aquesta memòria quan es proclama la República i escolta el poble revoltat cridant

«Recordeu la mort d'Arnau Terrer!» (Moncada 2008: 148), un obrer que va morir durant les revoltes de 1925 a mans d'uns reaccionaris del poble: «La vila que alenava al voltant de la casa, el món que la Carlota de Torres mai no havia intentat de conèixer ni de comprendre, ni tan sols quan la gran vaga, tenia la insolència de viure pel seu compte, de conservar la pròpia memòria i de cridar-la pels carrers com una amenaça» (Moncada 2008: 147). De fet, la concorreguda història d'heroïcisme de l'Arquimedes a Tetuan, en realitat, ja no és una història seva, sinó que la comunitat mequinensana l'ha assimilada, transformada, augmentada, etc. i l'ha convertida en un relat quasi popular.

Ainielle i Mequinensa, per tot el que hem vist, comparteixen una memòria de lluita, d'una lluita feixuga i infructuosa, però no per això menys digna i valenta. Allò que els diferencia és el seu caràcter reivindicatiu. És cert que en els dos casos la narració és una crònica d'una desaparició anunciada, però l'Andrés l'encara amb resignació —malgrat que en alguns moments s'apreciï en ell una temptativa de resistència—, mentre que a Mequinensa hi ha una resistència ferotge a allò inevitable. En aquesta oposició, la recuperació de la memòria històrica hi juga un paper molt important. Un exemple força subtil d'aquest tipus de memòria se'ns mostra quan l'Honorat del Rom és detingut per enèsima vegada. L'acusen d'haver enterrat unes despulles. L'apotecari, a petició d'una vilatana, enterra entre unes runes el cadàver d'un noi mort a la guerra a qui els seus familiars no han reclamat: «L'esquelet polsegós del soldat, la calavera dins la qual no acabaven d'esmorteir-se els clamors de la batalla, eren a l'altra banda d'una frontera d'on no volien deixar traspuar res. Abandonarien el passat entre les runes perquè el cerç l'escampés junt amb la pols de la vila assolada» (Moncada 2008: 334).

Així doncs, com veiem a Cds i a Llla, el mite és la reconstrucció de la història, el record del passat i la voluntat de forjar la memòria d'un món perdut. Pel lector, però, no es tracta d'un món llunyà, al contrari, sentim empatia amb la majoria d'històries; per tant, hi ha una vocació d'universalitat, no excloent. Això sí, cal remarcar que no hi ha lloc per l'enyor complaent del passat, ni en un cas ni en l'altre. No es pot idealitzar, ja que també són homes aquells que abandonen Ainielle i els qui decideixen construir una presa a Mequinensa. Tots som un. A més, és fonamental recordar que ambdós pobles es mouen en un espai mític prosaic, és a dir, que estan fermament vinculats a fets reals que ja hem explicat anteriorment.

Aprofundint en els components d'aquest mite, sobretot en el seu vessant universal, allò que té d'entenedor per tothom, observem que a Llla es constata que hi ha elements que perduren eternament en la memòria, malgrat que el lloc d'on sorgeixen, el seu context, desaparegui. És a dir que, igual que a Cds, acabem per conèixer una realitat molt propera, l'aprehenem, d'un lloc que no existeix, que ja ha desaparegut fa molt de temps.

A més, aquest entorn és fonamental en un altre sentit: en les dues obres la força de la natura és imponent i, al final, acaba guanyant la contesa. Respecte a aquesta qüestió, hi ha un lleuger biaix a Mequinensa, ja que és l'acció humana la responsable del seu enfonsament però, al final, queda submergida sota les aigües; una de les moltes Atlàntides fugaces que hi ha a Catalunya i arreu d'Espanya.

El poder de la natura és molt més present a Llla, ja que està íntimament vinculat a les vivències del protagonista (fins i tot, a nivell d'estil, la constant personalització que en fa posa de manifest la seva rellevància): deslligar-los seria desmuntar tota l'obra. La natura com a fluir constant de la vida i, alhora, com un rellotge que ens recorda la nostra finitud. L'Andrés, al seu torn, com un colós en miniatura, lluita exhaust contra el seu esdevenir inexorable. Lluita contra una natura que vol reclamar allò que li pertany, que trenca el pacte atàvic que té amb els homes. I el colós, derruït, reconeix la seva derrota i en comprèn els motius. Totes les edificacions que s'estan desfent com paper, «más tarde o más temprano, más tiempo o menos tiempo resistiendo inútilmente, acabarán un día devolviéndole a la tierra lo que siempre fue suyo, lo que siempre ha esperado desde que el primer hombre de Ainielle se lo arrebató» (Llamazares 2009: 125). Ho entén perquè ell forma part indistingible d'ella, perquè al seu costat, en els pitjors moments, han estat presents la gossa i «ese río silencioso, melancólico [...]» (Llamazares 2009: 14).

A Cds, el cerç «aspre i efímer» (Moncada 2008: 15), que és un vent fred del nord-oest, esdevé un altre protagonista, un personatge sinuós i incòmode. És com un Messies que, lentament, anuncia l'arribada del desastre, el final imminent. Les primeres destruccions permeten que entri impúdicament als habitatges mentre s'encarrega d'«esgarrapar la vila» (Moncada 2008: 15). Obstinadament, es recrea en el casal dels Torres i Camps: «[...] udolà per cambres i passadissos, va moure cortinatges, descompassà el pèndol del gran rellotge i va fer sonar les llàgrimes de cristall del llum del menjador abans d'encalmar-se i morir finalment en el Saló de les Verges Màrtirs» (Moncada 2008: 15).

Aquest cerç és el que provoca una «invasió de pols» (Moncada 2008: 29); la pols que esllangueix el retrat d'en Jaume de Torres; la pols que, després de la guerra, s'aferra al mobiliari del Cafè del Moll; la pols que fa aclucar els ulls al Nelson; la pols del Saló de les Verges Màrtirs que la Carmela és incapaç de netejar del tot; la pols que, en la celebració de l'aniversari de la mort del patriarca, emblanquina la Carlota de Torres i la fidel Carmela.

Quan ja pràcticament s'ha derruït tot el poble, Mequinensa acaba de perdre tot el terreny que havia guanyat a la natura:

> Pertot arreu creixia l'herba. La natura s'apressava a recuperar el terreny perdut feia molts segles, hi sembrava llavors, el poblava de criatures. Exèrcits llarguíssims de formigues exploraven camins entre teules trencades, ràfecs esgrunats, bigues estellades o panys de paret d'on la intempèrie esborrava l'escalfor humana; sargantilles i dragons escalaven parets; les aranyes teixien paranys entre les branques dels timons i dels romers, i les serps abandonaven les seves despulles entre la maçoneria abatuda dels porxos de la plaça morisca. El que havien estat cases i carrers es poblava de fresses, vols i piuladisses. A les nits, les guineus, cada cop més agosarades, s'aventuraven dins el perímetre de la vila a caçar els gats vagabunds (Moncada 2008: 343).

Ara bé, a diferència d'Ainielle, el riu Ebre no té memòria de les coses: «La memòria era cosa dels hòmens; ell, l'Ebre, era una força insensible als afanys d'aquella gent que li capturava els peixos, l'esgallava amb les quilles de les naus o trobava la mort en les seves entranyes fangonoses i fredes» (Moncada 2008: 200-221).

Per la seva part, Mequinensa s'acosta a la narració mitològica amb les desviacions que es produeixen en els seus records. Tal com hem comentat a bastament, la memòria amb floritures i altres ornaments és una constant a la vila de Moncada. A més, se li sumen alguns esdeveniments, podríem dir, de naturalesa estranya, tot i que no inversemblant, protagonitzats per personatges arquetípics, que no tòpics. Aquest és el cas de l'Atanasi Costa, més conegut com Atanasi Resurrecció, que es va recuperar d'una malaltia quan l'estaven amortallant i, com que de moment li feia nosa, va tornar el taüt al fuster que l'hi havia fet. Donat que aquest va refusar recomprar-lo, la família de l'Atanasi el feia servir com un moble més, sobretot per guardar cebes.

A Llla també trobem elements que ens allunyen de la base real de la història. En l'obra de Llamazares, a diferència de Cds, aquests elements tenen un caire més màgic i inversemblant. L'aparició de fantasmes que acompanyen el personatge en les seves nits d'insomni o els moments en els quals Ainielle sembla cobrar vida, entre d'altres, acosten encara més Llla als dominis del mite.

En definitiva, vist globalment el mite de Mequinensa i d'Ainielle, la sensació que hom té és que el seu objectiu és més aviat pragmàtic: no oblidar i, fet un pas més, conservar la memòria construïda entorn d'aquests llocs. I aquesta voluntat és independent dels finals d'ambdós llibres. Ainielle serà recordat perquè un home es va mantenir fidel, quasi de manera malaltissa, al seu poble fins el final. Aquesta tenacitat de gos guardià salva l'Andrés de la bogeria groga «salvo que sea estar loco haber permanecido fiel hasta la muerte a mi memoria y a mi casa [...]» (Llamazares 2009: 131). Mequinensa, per la seva part, encara el seu futur amb una esperança continguda, perquè és evident que res no tornarà a ser com abans. Formar la memòria de l'antiga vila és un imperatiu per començar des de zero a la nova. Els personatges ja estan ofegats sota les aigües.

5 Conclusions

Ens trobem al final de la lectura. Arribats a aquí, els mequinensans comencen a reconstruir la seva vida a la nova Mequinensa i Ainielle roman solitari podrint-se cada dia una mica més.

Una de les nostres pretensions consistia en analitzar com en els seus llibres, Jesús Moncada i Julio Llamazares parteixen d'un fet real i el converteixen en ficció, el reconstrueixen. Així doncs, hem resseguit el fil de les seves històries i hem observat que convergeixen, amb evidents matisos, en molts aspectes.

El punt de connexió més important entre ambdues obres és que, tant a Cds com a Llla, es narra l'agonia d'una localitat que ja sabem que acabarà per desaparèixer, en el cas de Mequinensa, i pel que fa a Ainielle, que serà abandonada (en els dos casos principalment pel furor d'esquerdar la terra que existia en l'Espanya tardofranquista). Els autors descriuen la progressiva destrucció dels dos pobles, fet que converteix les seves creacions literàries en la narració d'una agonia. Com que les dues localitats no només són un teló de fons, sinó que apareixen com a personatges molt actius, omnipresents, i tenen la categoria de protagonistes, hem identificat la seva existència amb la de qualsevol element orgànic que neix, viu i desapareix. Ambdós han respost a aquest esquema, tot i que la primavera d'Ainielle és molt més breu que la de Mequinensa, ja que les dures condicions de vida d'aquest poblat de l'Aragó el predestinaven a la seva anihilació (d'aquí l'epígraf d'*Una primavera boirosa*).

Relacionat amb el paper protagonista dels dos pobles, hem parat atenció a la personalització dels elements naturals que es fa a Cds i a Llla. El cerç de Mequinensa apareix en la majoria d'escenes de decadència i tota la natura d'Ainielle participa de la desolació general. Els estats d'ànim dels protagonistes, sobretot a Llla, es corresponen amb l'estat del paisatge i amb la climatologia del lloc.

De la natura hem fet el salt als elements sobrenaturals o estranys, com un mirall que reté al seu interior les imatges més importants de la vida del seu propietari, o com els morts d'una família asseguts vora el foc; elements que fora de les històries serien font d'incomprensió, però que dins de les mateixes esdevenen fenòmens versemblants i coherents.

Ambdues novel·les també s'agermanen en la seva estructura temporal força complicada. Les dues comencen amb l'anunci de la mort del poble en qüestió i, a partir d'aquí, el temps salta endavant o retrocedeix insistentment en una espècie de delit per evitar que quedi res sense explicar, que el testimoni romangui incomplet.

I parlem de testimoni perquè la memòria està absolutament present en les dues obres. Una memòria polièdrica, que empeny Mequinensa i Ainielle a ser quelcom més que dos pobles que van ser-hi i ja no hi són, com molts d'altres, sinó que els erigeix en mons perduts que és necessari recuperar, que ensenyen el valor i la necessitat del record, això sí, sense cap intenció moralitzant. És aquí quan apareix la nostra segona pretensió: comprovar si els pobles protagonistes d'aquest treball han donat un pas més i s'han elevat a la categoria de mites.

Considerem que la translació al mite es dóna en la mateixa reconstrucció de les històries. Moncada i Llamazares completen l'existència real d'ambdós pobles amb elements de ficció i personatges que no són reals. Ja ho anuncien als lemes dels llibres (malgrat que alguns dels habitants de Mequinensa es buscaven en les pàgines de Cds):

> Encara que el canemàs d'aquesta novel·la està teixit amb fets del darrer segle d'existència de l'antiga vila de Mequinensa, especialment dels que van determinar de manera irreversible el seu destí a partir de l'any 1957, l'autor vol aclarir que no ha pretès de cap manera escriure la història, si més no en el sentit usual del mot, d'aquells esdeveniments. Fa constar així mateix que els personatges de l'obra són ens de ficció als qui solament la fatalitat de les coincidències pot fer passar per persones reals, vives o mortes (Moncada 2008: 5).

> Ainielle existe.
>
> En el año 1970, quedó completamente abandonado, pero sus casas aún resisten, pudriéndose en silencio, en medio del olvido y de la nieve, en las montañas del Pirineo de Huesca que llaman Sobrepuerto.
>
> Todos los personajes de este libro, sin embargo, son pura fantasía de su autor, aunque (sin él saberlo) bien pudieran ser los verdaderos (Llamazares 2009: 7).

Això vol dir que, al cap i a la fi, no estan parlant només de Mequinensa i d'Ainielle, sinó de tots aquells pobles que van veure com la destrucció i l'abandonament enterraven els records i les vivències dels seus habitants, que es van veure foragitats de la que havia estat la seva vida fins llavors. Moncada i Llamazares els hi han donat una existència que perdura, que és la vida literària i que, a jutjar per l'èxit editorial de les dues obres, serà un vida llarga.

Per diferents vies, Cds i Llla aconsegueixen generar un dels sentiments més genuïns: empatia. Els lectors que ens aventurem per la geografia abrupta dels dos pobles entenem el significat d'allò que se'ns vol transmetre, que, principalment, i entre moltes altres coses, és la rellevància de conservar la memòria i la reflexió sobre els mecanismes que ens fan recordar, malgrat que no ens uneixi cap vincle amb Mequinensa i Ainielle que no sigui literari. Per tant, els sentiments i les reaccions que es desperten en el lector són sentiments i reaccions fàcilment generalitzables.

És interessant observar breument la història de vida de Jesús Moncada i de Julio Llamazares. Moncada va néixer i va passar molts anys de la seva infantesa a Mequinensa.

Aviat va decidir obrir-se camí a Barcelona, però la ferida de la desaparició de la seva vila natal sempre va bategar en ell. De fet, les cendres de l'escriptor van ser escampades sobre les runes de la casa familiar. Explica aquest vincle un dels seus amics, l'escriptor Pere Calders, que va prologar el llibre de Moncada *Històries de la mà esquerra*:

> En Jesús Moncada va sofrir aquest procés [l'enfonsament de Mequinensa] com si sentís que li robaven els records de la seva infantesa, en va fer un drama personal. Residia a Barcelona, però ell, que estima de cor la seva terra i la seva família, feia anades i vingudes freqüents i, a cada retorn, es mostrava dolgut i entristit per una pèrdua sentimental i irreparable. Si ho esmento ara, en obrir les portes d'una lectura, és perquè estic convençut que això fou una de les causes, potser la més poderosa, que incitaren en Moncada a escriure. Volia rescatar amb la paraula alguna cosa molt entranyable que li prenien, i deixar-ne constància escrita perquè no es perdés del tot.[3]

Pel que fa a Llamazares, als dos anys va marxar de Vegamián, un poble de Lleó que, casualment, també va ser enfonsat sota les aigües. Malgrat el poc temps que hi va viure, en una entrevista assegurava que va sentir la seva pèrdua igual que aquells que hi van viure. Preguntat sobre per què va escriure sobre Ainielle, ell respongué que ho va fer com a homenatge a un dels molts pobles deshabitats que hi ha Espanya. I afegí:

> Al fin y al cabo la despoblación del mundo rural es uno de los acontecimientos más trascendentes desde el punto de vista cultural y sociológico que se han vivido en Europa en el siglo xx. Lo que pasa es que en España por complejos todo lo que tiene que ver con el campo lo vemos como de paletos. Cuando lo que es de paletos es ignorar la propia historia y cultura.[4]

Tot i que s'ha d'entendre que Moncada i Llamazares no són cronistes ni documentalistes, sinó narradors d'una història que té una fonamentació real, sí que aconsegueixen traslladar al lector les seves motivacions, els seus anhels de fer perdurar la memòria, ni que sigui, com diu Calders, per no perdre del tot aquests fragments de memòria col·lectiva.

Ara sí: «—La noche queda para quien es» (Llamazares 2009: 143).

6 Bibliografia

Fonts principals

MONCADA, Jesús. *Camí de sirga*. 8a ed. Barcelona: La Magrana, 2006.

---

3 «Actualitat literària sobre Jesús Moncada». *LletrA, la literatura catalana a internet* [en línia] [Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya]. <http://lletra.uoc.edu/ca/autor/jesus-moncada>. [Consulta: 30 novembre 2012].

4 «Entrevista a... Julio Llamazares». Pueblos deshabitados [en línia]. <http://lospueblosdeshabitados.blogspot.com.es/2012/01/entrevista-julio-llamazares.html>. [Consulta: 30 novembre 2012].

LLAMAZARES, Julio. *La lluvia amarilla*. 5a ed. Barcelona: Seix Barral, 2009.

Fonts complementàries

«Actualitat literària sobre Jesús Moncada». *LletrA, la literatura catalana a internet* [en línia] [Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya]. <http://lletra.uoc.edu/ca/autor/jesus-moncada> [Consulta: 30 novembre 2012].

«Ainielle tiene memoria». A: *Crónicas* [recurs electrònic]. [Prado del Rey]: Servicios Informativos de TVE,
20 juliol 2008. <http://www.rtve.es/alacarta/videos/cronicas/cronicas-ainielle-tiene-memoria/221225/> [Consulta: 25 març 2012]

ANDRES-SUÁREZ, Irene. «La prosa de Julio Llamazares». Dins F. Sevilla i C. Alvar (ed.), *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* (juliol 1988), p. 476-485.

BAYERRI RAGA, José. «Las riberas catalanas del Ebro: Mequinenza, antes de sumergirse». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (18 setembre 1969), p. 28.

BAZÁN RODRÍGUEZ, Óscar. «El espacio mítico en la narrativa contemporánea castellano-leonesa: *La lluvia amarilla* de Julio Llamazares, *El reino de Celama* de Luis Mateo Díez y *La soñadora* de Gustavo Martín Garzo». Cincinnati: University of Cincinnati, Department of Romance Languages (2010).

CÒNSUL, Isidor. «Creador del mite de Mequinensa: Faulkner, García Márquez, Juan Benet, Jesús Moncada». *El Punt/Avui* [Barcelona: Grup Hermes] (14 juny 2005), p. 35. També disponible en línia a: <http://www.avui.com/avui/diari/05/jun/14/350114.htm> [Consulta: 29 setembre 2012].

CRAMERI, Kathryn. «Forging the community: explorations of memory in two novels by Jesús Moncada». *Modern Language Review* [en línia] [Modern Humanities Research Association], vol. 98, núm. 2 (1 abril 2003), p. 353-366.
< http://www.jstor.org/stable/3737816> [Consulta: 6 novembre 2012].

— «The Location of Myth in Camí de sirga by Jesús Moncada». *Journal of Iberian and Latin American Studies* [en línia] [Londres: Routledge], núm. 8 (2002), p. 41-54. <http://dx.doi.org/10.1080/14701840220143986> [Consulta: 8 octubre 2012].

«Entrevista a... Julio Llamazares». *Pueblos deshabitados* [en línia]. <http://lospueblosdeshabitados.blogspot.com.es/2012/01/entrevista-julio-llamazares.html> [Consulta: 30 novembre 2012]

Jesús Moncada, camí del record. Serra d'Or [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 550 (octubre 2005), p. 37-49.

LIIKANEN, Elina. «*La lluvia amarilla* de Julio Llamazares: ¿un monólogo autónomo?» [en línia]. Hèlsinki: Universitat de Hèlsinki. Departament de Llengües Romàniques (2003). <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/romaa/pg/liikanen/lalluvia.pdf> [Consulta: 7 novembre 2012].

«Los habitantes de Mequinenza quieren un pueblo nuevo». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (16 abril 1967), p. 11.

MALÉ I PEGUEROLES, Jordi. «Jesús Moncada (1941-2005)». *Estudis romànics* [Barcelona: A. M. Badia Margarit i Joan Veny], vol. 29 (2007), p. 635-642. També disponible en línia a: < http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000039/00000005.pdf> [Consulta: 9 octubre 2012].

MARTÍNEZ-GIL, Víctor. «Jesús Moncada: literatura contra los pantanos». *Quimera* [Barcelona: Ediciones de Intervención Cultural S.L], núm. 261 (setembre 2005), p. 7-8.

«Mequinenza: el ochenta y cuatro por ciento de los vecinos, de acuerdo con las indemnizaciones de la "ENHER". *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (30 octubre 1966), p. 9.

MESTRES, Josep M.; COSTA, Joan; OLIVA, Mireia; FITÉ, Ricard. *Manual d'estil: la redacció i l'edició de textos*. 4a ed. Barcelona: Eumo, 2009.

MIÑAMBRES, Nicolás. «*La lluvia amarilla*, de Julio Llamazares: El dramatismo lírico y simbólico del mundo rural». *Ínsula: revista de letras y ciencias humanas* [Madrid], núm. 502 (octubre 1988), p. 20.

MORET, Hèctor. «Sis notes a partir d'una lectura mequinensana de l'obra de Jesús Moncada». *Serra d'Or* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 546 (juny 2005), p. 1-3.

—«Una aproximación a la obra literaria de Jesús Moncada». *Cuadernos de Estudios Caspolinos* [Saragossa: Centro de Estudios Comarcales del Bajo Aragón-Caspe e IFC Caspe], núm. 24 (1999), p. 171-187.

NANA BAAH, Robert. «Constructing a stylistics of compassion: Julio Llamazares and the poetry of abandonment, loneliness, and death in *La lluvia amarilla*». *Hispanófila* [Chapel Hill: The University of North Carolina], núm. 124 (1998), p. 35-49.

«Navegació al riu Ebre». A: *Què va passar?* [recurs electrònic]. [Sant Joan Despí]: Televisió de Catalunya, CCRTV Interactiva, 2009. <http://www.edu3.cat/Edu3tv/Fitxa?p_id=40509> [Consulta: 4 maig 2012].

«Paisatges d'autor: Jesús Moncada». A: *De vacances* [recurs electrònic]. [Sant Joan Despí]: Televisió de Catalunya: CCRTV Interactiva, 13 agost 2008. < http://www.tv3.cat/videos/577549/Paisatges-dautor-Jesus-Moncada> [Consulta: 4 maig 2012].

PARDO PASTOR, Jordi. «Significación metafórica en *La lluvia amarilla* de Julio Llamazares». *Espéculo: Revista de Estudios Literarios* [en línia] [Madrid: Universidad Complutense: Facultad de Ciencias de la Información], núm. 21 (juliol-octubre 2002). <http://www.ucm.es/info/especulo/numero21/amarilla.html> [Consulta: 15 octubre 2012].

ROBERT, Juan B. «"Mequinenza"». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (8 octubre 1959), p. 5.

RODRÍGUEZ FISCHER, Ana. «Un encisador racó del món: la Mequinensa de Jesús Moncada». *Serra d'Or* [Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat], núm. 485 (maig 2000), p. 40-42.

SARGATAL, Luis. «En la atalaya de la encrucijada del Segre». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (1 julio 1959), p. 4.
—«El viaje del caudillo por Aragón y Cataluña. S. E. el jefe de Estado visitó, en la mañana de ayer, la gran presa de Mequinenza, el pantano de Santa Ana y las obras de la presa de Canelles». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (2 juliol 1959), p. 1.

SATUÉ, Enrique. *La memoria amarilla*. 1a ed. Saragossa: Prames, 2003.

SERRANO, María Dolores. «Viaje por la raya de Cataluña y Aragón: Mequinenza, un pueblo minero de la cuenca del Ebro». *La Vanguardia* [Barcelona: La Vanguardia Ediciones, SL], (22 juliol 1965), p. 23.

ŜKRABEC, Simona. «*Camí de sirga* que no es pot recórrer a peu». *Els marges: revista de llengua i literatura* [en línia] [Barcelona: L'Avenç, S.L.], núm. 76 (primavera 2005), p. 105-118. <http://www.raco.cat/index.php/Marges/article/view/142014/193543> [Consulta: 14 maig 2012].